

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

**Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи
для студентів спеціальності 073 «Менеджмент»
ОКР «бакалавр»**

Частина 2

Затверджено на засіданні
кафедри економічної теорії
Протокол № 6
від 18 січня 2017 р.

Чернігів ЧНТУ 2017

Економічна теорія. Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи для студентів спеціальності 073 «Менеджмент» ОКР «бакалавр». Частина 2 / Укладач С.О. Полковниченко. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – 68 с.

Укладач: Полковниченко Світлана Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент

Відповідальний за випуск: Кирилюк Юрій
Володимирович, завідувач
кафедри економічної теорії
Чернігівського національного
технологічного університету,
кандидат економічних наук,
доцент

Рецензент: Кирилюк Юрій Володимирович,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної теорії
Чернігівського національного
технологічного університету

ЗМІСТ

	Стор.
Вступ	4
Тема 9. Домогосподарство й підприємство як суб'єкти ринкових відносин.....	5
Тема 10. Основи господарської діяльності підприємства.....	13
Тема 11. Доходи від використання факторів виробництва.....	19
Тема 12. Суспільне відтворення та економічне зростання виробництва.....	27
Тема 13. Циклічність економічного розвитку та її наслідки.....	33
Тема 14. Держава як суб'єкт регулювання економіки. Фінансова система держави.....	39
Тема 15. Тенденції розвитку світового господарства.....	51
Тема 16. Міжнародні економічні відносини та їх форми.....	55
Кросворд (теми 9-16).....	62
Рекомендована література.....	66

ВСТУП

Даний методичний посібник є продовженням посібника «Економічна теорія. Методичні вказівки до семінарських занять та самостійної роботи для студентів спеціальності 073 «Менеджмент» ОКР «бакалавр». Частина 1», у якому детально відображено основні вимоги до вивчення курсу «Економічна теорія».

Подальше опанування дисципліни також передбачає як підготовку до семінарських занять, так і самостійну роботу студентів. Тому структура даної розробки включає завдання як для аудиторної, так і самостійної роботи.

Зокрема, розробка містить плани семінарських занять і методичні поради до вивчення визначених питань; основні терміни, які необхідно засвоїти у процесі підготовки; теми реферативних виступів; питання для підсумкового контролю та обговорення, які дозволяють виявити рівень знань студентів із вказаної теми; вправи для самостійної роботи; задачі для аудиторного та самостійного розв'язання, які спрямовані на розвиток у студентів логічного мислення, формування навичок застосовувати теоретичні положення для розв'язання практичних ситуацій. Крім того, запропоновано перелік літератури, яку студенти можуть використовувати при вивченні курсу.

Один раз на семестр студент готує реферат або виконує завдання дослідницького аналітичного характеру, на підставі якого повинен скласти змістовну доповідь, яку буде заслухано на семінарському занятті. Вимоги до реферату та завдання дослідницького аналітичного характеру висвітлені в 1 частині методичних рекомендацій. Кращі роботи, за бажанням студентів, можуть бути заслухані на науково-практичній конференції з підготовкою презентації.

У другому семестрі студент також виконує дві розрахунково-графічні роботи відповідно вимог.

Проміжний контроль проводиться у вигляді модульних контрольних робіт за відповідними змістовними модулями. Підготовка до виконання модульних (контрольних) завдань передбачає повторення вивченого теоретичного матеріалу і розв'язання задач.

Тема 9. ДОМОГОСПОДАРСТВО І ПІДПРИЄМСТВО ЯК СУБ'ЄКТИ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

1. Сутність і функції домогосподарств. Доходи й витрати домогосподарств.
2. Фірма та підприємство. Функції й принципи діяльності підприємства.
3. Суть, умови існування, принципи і функції підприємництва. Види і форми підприємництва.
4. Організаційно-правові форми підприємств.

Теми рефератів

1. Етика і мораль підприємництва.
2. Основні проблеми розвитку підприємництва в Україні.
3. Сучасні реалії розвитку малого бізнесу в Україні.
4. Особливості підприємництва в сільському господарстві.
5. Реформування земельної власності в Україні.
6. Аграрна реформа в незалежній Україні.
7. Проблеми діяльності фермерських господарств в Україні.
8. Франчайзинг як форма організації підприємницької діяльності.

Терміни і поняття

Домогосподарство, функціональний розподіл доходів, особистий розподіл доходів, крива Лоренца, підприємство, фірма, фірма з горизонтальною структурою, фірма з вертикальною структурою, конгломерат, самоокупність, самофінансування, підприємництво, підприємець-власник, підприємець-менеджер, творча функція підприємництва, ресурсна функція підприємництва, організаційна функція підприємництва, соціальна функція підприємництва, особиста функція підприємництва, виробниче підприємництво, комерційне підприємництво, фінансове підприємництво, посередницьке підприємництво, одноосібні підприємства, господарські товариства (партнерства), товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство, командитне товариство, акціонерне товариство (АТ), публічне АТ, приватне АТ, кооператив, державне підприємство, казенне підприємство, орендне підприємство, мале підприємство, франчайзинг, венчурна фірма, фермерське господарство.

Методичні поради

Характеристика ринку буде неповною без аналізу його діючих осіб (суб'єктів): домашніх господарств, підприємств і держави. В даній темі основну увагу приділіть домогосподарству та підприємству.

У **першому питанні** розгляньте домогосподарство як особу або групу осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, ведуть спільне господарство з метою забезпечення всім необхідним для життя, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх. Визначте та розкрийте функції домогосподарства. Далі зосередьте увагу на формуванні

доходів домогосподарств, проаналізуйте основні підходи у вивченні проблем розподілу доходів: функціональний розподіл доходів, який вказує на спосіб, за допомогою якого грошовий дохід домогосподарств ділиться на заробітну плату, ренту, процент і прибуток; та особистий, пов'язаний зі способом, за допомогою якого сукупний дохід суспільства розподіляється між окремими домогосподарствами. Для оцінки нерівності доходів використовують криву Лоренца. Охарактеризуйте її. Поясніть витрати домогосподарств.

Підготовку **другого питання** розпочніть із визначення понять фірма та підприємство. Подумайте, чи завжди збігаються ці поняття. Проаналізуйте основні ознаки підприємства.

Як і власність, що визначає характер діяльності підприємства, підприємство теж має економічну і юридичну форми. Розкрийте перш за все економічний зміст підприємства як первинної, основної ланки суспільного виробництва, де безпосередньо відбувається поєднання і використання робочої сили із засобами виробництва, здійснюється процес створення продукту. З'ясуйте, в чому полягає двоїста природа підприємства. Поясніть права підприємства як юридичної особи. Подумайте, чим відрізняється діяльність підприємства в умовах командно-адміністративної системи і ринкової економіки.

Далі проаналізуйте основні функції підприємства (економічні, виробничо-технологічні, соціальні, екологічні, зовнішньоекономічні) і принципи його діяльності (законності; права власності або повного господарського відання; самоврядування; самоокупності, самофінансування, матеріальної зацікавленості, економічної відповідальності за кінцеві результати роботи, грошового контролю за діяльністю підприємства; суверенних господарських договорів; міжнародного співробітництва тощо).

Виробництво, реалізацію продукції на підприємстві необхідно організувати, причому так, щоб отримати прибуток. На досягнення цієї мети і направлена підприємницька діяльність. Готуючи **третьє питання**, розкрийте суть підприємництва як ініціативної самостійної, на власний ризик діяльності, спрямованої на отримання прибутку, на діловий успіх. Виділіть і поясніть основні властивості підприємництва: ініціативність, готовність до ризику, новаторство, економічну волю, прийняття рішень, відповідальність, цілеспрямованість, здатність до жертв в інтересах справи, орієнтацію на ефективність і якість і ін., які є, по-перше, результатом навчання та досвіду, а по-друге, продуктом розвитку природних даних людини.

Проаналізуйте умови, які повинні бути створені в країні для розвитку підприємницької діяльності. Серед них варто звернути увагу на: створення законодавчої і нормативної бази, яка передбачала б рівні права і повну економічну свободу для всіх учасників ринкових відносин, гарантії в збереженні їх власності, невтручання органів державного управління в діяльність підприємств; ринково-конкурентний режим господарювання; формування елементів ринкової інфраструктури; державну підтримку.

Важливо з'ясувати принципи, на основі яких здійснюється підприємницька діяльність: вільний вибір видів і форм господарювання; самостійність в

розробці програм діяльності, встановленні цін відповідно до законодавства, виборі постачальників і споживачів продукції; вільне розпорядження доходами; самостійність в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності і т.д. При цьому слід підкреслити, що вони можуть бути реалізовані при гарантіях з боку держави. Далі розкрийте функції підприємництва: творчу (новаторську), ресурсну (господарську), організаційну, соціальну, особисту.

Використовуючи закони України, поясніть, хто може і хто не може займатися підприємництвом, які існують обмеження в здійсненні підприємницької діяльності.

Зосередьте також свою увагу на видах підприємництва, які в залежності від змісту діяльності розмежовують на виробниче, комерційне, фінансове, посередницьке. Проаналізуйте їх. Поясніть, чому в нашій країні підприємництво переважно комерційне. Який вид найбільш важливий для розвитку економіки?

Підприємництво існує в різних формах. В основі їх класифікації лежать дві ознаки: форма власності і величина фірми. В залежності від форми власності розрізняють державне, колективне і індивідуальне підприємництво. Розгляньте ці форми. В залежності від розмірів підприємство можна розглядати як мале, середнє і велике. Покажіть, чим вони відрізняються, яку роль відіграють в економіці.

Відповідно до форм підприємництва розрізняють різні організаційно-правові форми підприємств, які необхідно розглянути у **четвертому питанні**.

Характеризуючи одноосібні підприємства, власником яких є одна людина, з'ясуйте різницю між індивідуальною трудовою діяльністю, сімейним підприємством, індивідуальним приватним підприємством. Проаналізуйте їх переваги (простота в організації і ліквідації, почуття господаря, зацікавленість в ефективній праці, невеликі витрати на організацію виробництва, простота в управлінні) і недоліки (невеликі розміри капіталу, неможливість отримати значні кредити, повна відповідальність, брак компетентності і ін.). Подумайте, в якій сфері діяльності переважають такі підприємства.

Розглядаючи товариства як одну з організаційно-правових форм колективного підприємництва, зупиніться на їх основних формах: товариствах з обмеженою відповідальністю, товариствах з додатковою відповідальністю, повних товариствах, командитних товариствах, розкриваючи основні риси і відмінності. Подумайте, як утворюються партнерства, в яких сферах функціонують, в чому полягають їх переваги (порівняно легко організувати, зростають фінансові можливості, примножується і людський фактор, вдосконалюється управління, одноразове оподаткування і ін.) і недоліки (обмеженість фінансових ресурсів, непорозуміння між партнерами, непередбачуваність дій партнера та ін.).

Що стосується акціонерних товариств (корпорацій), поясніть, чим вони відрізняються від товариств з обмеженою відповідальністю, а що в них спільного. Охарактеризуйте види акціонерних товариств (приватні і публічні). Розкажіть, як створюється акціонерне товариство, як функціонує, хто управляє ним, як здійснюється виплата дивідендів. Як і в попередніх випадках, розкрийте

переваги акціонерних товариств (широкі можливості залучення фінансових коштів, обмежена відповідальність, кращі можливості для організації виробництва і управління ним, стабільність і ін.) і їх недоліки (подвійне оподаткування, розподіл функцій власності і контролю, сприятливі можливості для зловживань, бездіяльність і пасивність значної частини утримувачів акцій).

Важливою формою підприємств є кооперативи. Згадайте історію їх розвитку в нашій країні, розкрийте принципи кооперації, особливості кооперативних підприємств, порядок їх організації. Виділіть і охарактеризуйте основні типи кооперативів: виробничі, закупівельні, збутові, будівельні, кредитні, споживчі та ін. Подумайте, яку роль виконують кооперативи в економічному житті суспільства.

Характеризуючи державне підприємство, зверніть увагу на те, що це самостійна господарська одиниця, яка в своїй діяльності виходить з державних замовлень, довгострокових економічних нормативів і лімітів, контрольних цифр, а також замовлень споживачів. Держава не відповідає за зобов'язаннями підприємства, а підприємство не відповідає за зобов'язаннями держави, а також інших підприємств.

Державне підприємство може бути унітарним і корпоративним (контрольний пакет акцій належить державі). Подумайте, яке місце в економічному житті країни займають державні безприбуткові підприємства, які створюються не для отримання прибутку, а з метою вирішення соціальних проблем.

Подумайте, чим відрізняється діяльність державного підприємства в умовах ринкової економіки і командно-адміністративної системи.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. Що таке домашнє господарство? Які функції виконують домашні господарства?
2. Назвіть основні статті доходів і витрат пересічної української родини.
3. Як формується дохід родини і від чого залежить його величина?
4. Які фактори впливають на вибір домашнього господарства при витраті коштів?
5. Куди може інвестувати кошти домашнє господарство, щоб у майбутньому отримувати додаткові доходи?
6. Як, на вашу думку, зміниться структура витрат домашнього господарства при збільшенні загального доходу?
7. Як змінюються статті витрат родини із збільшенням доходів?
8. Які чинники спонукають домогосподарства здійснювати заощадження?
9. Чому держава повинна сприяти зміцненню домашніх господарств?
10. Як ви розумієте суть підприємства? У чому полягає зв'язок між підприємством і фірмою?
11. Назвіть ознаки та основні функції підприємства.
12. Охарактеризуйте поняття «підприємництво» та його функції.
13. Які умови необхідні для здійснення підприємницької діяльності?
14. Які існують принципи здійснення підприємницької діяльності?

15. Назвіть головні види підприємницької діяльності.
16. Який зв'язок існує між підприємництвом і підприємством?
17. Чи можна ототожнювати поняття «власник» і «підприємець»?
18. Від чого залежать підприємницькі здібності?
19. Якими якостями повинен володіти підприємець? Чи кожен може бути підприємцем?
20. У чому ви бачите привабливість підприємницької діяльності, або, навпаки, її неприйнятні для вас особливості?
21. Чи можливе підприємництво в умовах командно-адміністративної системи?
22. Чи існують обмеження підприємницької діяльності в умовах ринкової економіки?
23. Що слід розуміти під підприємницькою етикою?
24. Назвіть види підприємств за формами власності.
25. Які ви знаєте організаційно-правові форми підприємств?
26. У чому полягають особливості товариств як форми підприємств?
27. Дайте характеристику видів господарських товариств (партнерств).
28. Яку організаційну форму можна вибрати при створенні невеликого підприємства по виробництву тканин при умові максимального захисту особистого майна від можливих наслідків банкрутства підприємства?
29. Яку організаційну форму можна вибрати при формуванні підприємства по виробництву електроприладів, якщо треба залучити великі грошові кошти?
30. Яку організаційну форму підприємства оберуть особи, що володіють унікальними професіональними здібностями (художники, письменники)?
31. Для чого потрібно розвивати малий бізнес? Які переваги та недоліки малих підприємств?
32. Яким формам підприємницької діяльності в сільському господарстві (колективним господарствам чи фермерським) і чому ви надасте перевагу?
33. Що таке венчурне підприємство?
34. Як ви розумієте франчайзинг?

Вправи для самостійної роботи

1. Із нижченаведеного виберіть домогосподарства:

- а) Ірина Миколаївна – приватний нотаріус;
- б) Родина Іванових: Дмитро Іванович – лікар, Ірина Василівна – вчитель, діти: Вадим – учень середньої школи, Катерина – студентка;
- в) Родина Петрових: Іван Іванович і Марія Степанівна – фермери, з ними проживає мати Івана Івановича Юлія Миколаївна, яка бере активну участь у господарському житті родини;
- г) Василь Петрович – пенсіонер, який проживає один у своєму будинку в селі;
- д) Марина, Ольга, Вікторія – випускниці ПТУ, працюють на виробництві за наймом і разом знімають квартиру;
- е) Ігор – студент, який тимчасово проживає в гуртожитку.

2. Якого принципу, на ваш погляд, вигідніше дотримуватися в підприємницькій діяльності?

«Не обдуриш – не продаси» (російське прислів'я).

«Прибуток – вище всього, але честь – вище прибутку» (девiз дореволюційної нижегородської ярмарки).

3. Яка організаційна форма була б, з вашої точки зору, найбільш раціональною для підприємств, що ставлять перед собою такі завдання:

- а) створення будівельного банку;
- б) організація посередницької контори по найму-здаванню житлової площі;
- в) формування промислового комплексу по добуванню і збагаченню руд кольорових металів;
- г) виготовлення і продаж шерстяних виробів ручного в'язання?

4. До якого типу підприємства належать:

- 1) підприємство, власником якого виступає одна особа, що відповідає за борги усім своїм майном;
- 2) підприємство, засновниками якого виступають партнери з різних країн;
- 3) підприємство, власником і єдиним робітником якого виступає одна особа;
- 4) підприємство, створене на кошти держави;
- 5) підприємство, за яке частина власників відповідає усім своїм майном, а частина несе обмежену відповідальність;
- 6) підприємство, створене в результаті акумуляції коштів великої кількості власників;
- 7) підприємство, за стан якого засновники несуть відповідальність у межах свого внеску;
- 8) підприємство, трудовий колектив якого одержує за плату у тимчасове користування і володіння основні фонди;
- 9) статутні об'єднання підприємств, створені на основі фінансової залежності?

5. Якому з наведених типів господарювання (а, б, в, г чи д) відповідають подані нижче виробництва:

- 1) автомобільний завод;
- 2) пекарня;
- 3) гідроелектростанція;
- 4) бригада будівельників;
- 5) майстерня з ремонту годинників.
 - а) індивідуальне підприємство, засноване на особистій праці;
 - б) державне підприємство;
 - в) індивідуальне підприємство, засноване на найманій праці;
 - г) колективне підприємство, засноване на особистій праці;
 - д) корпорація.

6. Яку організаційну форму підприємства доцільно обрати в наступних випадках?

- 1) людина є власником акцій підприємства;
- 2) власник підприємства має найбільшу ступінь свободи дій;
- 3) юрист склав угоду між 3 особами на спільне відкриття підприємства;
- 4) велика нафтопереробна компанія поєднала свій капітал з 2 нафтодобувними підприємствами;
- 5) значна концентрація грошей, матеріальних актів, людських ресурсів характерна для ...;
- 6) власник підприємства сам отримує весь прибуток;
- 7) невелике за розміром підприємство розподіляє між трьома його власниками відповідальність за прийняті управлінські та збитки;
- 8) я хочу відкрити лоток по продажу хліба.

7. Оцініть наведені нижче підприємства за чотирма критеріями (а) за формою власності; б) за формою організації; в) за розміром; г) за сферою діяльності):

- 1) фірма по ремонту одягу, створена двома підприємцями, налічує 10 працівників;
- 2) невеличка крамниця, відкрита одним підприємцем за власні кошти, в якій працює т продавці;
- 3) ремонтно-будівельне підприємство, одним з фінансових джерел якого є випуск акцій і в якому зайнято 250 працівників;
- 4) підприємство, засноване міською Радою народних депутатів, яке фінансується з міського бюджету, створене для обслуговування доріг у місті, з чисельністю персоналу 100 робітників;
- 5) страхова компанія, частину статутного фонду якої склали внески держави і двох комерційних банків, в якій працюють 25 осіб;
- 6) тракторний завод, власником якого є 1500 акціонерів, з чисельністю працівників 5000 осіб.

8. Визначте типи підприємництва по видах діяльності:

- 1) купівля-продаж грошей, валюти, цінних паперів;
- 2) поєднання по інтересах зацікавлених у взаємній угоді сторін;
- 3) заміщення страхових сум у випадку настання обумовленого договором випадку;
- 4) фермер виростив на своїй ділянці пшеницю з метою подальшої реалізації;
- 5) операції по перепродажу товарів і послуг;
- 6) дилер фондової біржі продав пакет акцій АТ «Стріла»;
- 7) бригада будівельників за три місяці виконала повний ремонт будинку;
- 8) ріелтер агентства нерухомості за літній період продав 5 квартир;
- 9) торговий дім «Караван» щодня збільшує обсяги продажів на 2-3%;
- 10) страхова компанія пропонує клієнтам нові види страхування майна;
- 11) у перукарському салоні вам зробили зачіску;

- 12) банк надав вам позику;
- 13) ви передали знайомому брокеру акції з метою їх продажу;
- 14) у магазині «Фокстрот» вам продали мобільний телефон.

9. Впізнай організаційно-правову форму підприємства за назвою:

- а) «Джон Сміт»; б) «Брати Брукс»; в) «Procter and Gamble»; г) «Unics Ltd».

10. Чи правильні твердження?

- 1) підприємець зобов'язаний особам, які працюють за наймом, забезпечувати оплату праці не нижчу за мінімальну;
- 2) іноземні громадяни та особи без громадянства, які здійснюють підприємницьку діяльність на території України, користуються такими ж правами і мають такі ж обов'язки, що й громадяни України;
- 3) як науковий, термін «підприємець» з'явився у роботах відомого економіста А.Маршалла;
- 4) основна мета будь-якої підприємницької діяльності – одержання прибутку, який завжди оцінюється у грошах;
- 5) з розвитком економіки не змінювалось розуміння терміну «підприємець»;
- 6) підприємницька діяльність пов'язана з ризиком;
- 7) постійні втрати у підприємницькій діяльності призводять до розширення асортименту продукції;
- 8) юридичні особи на відміну від фізичних мають господарську діяльність;
- 9) запобігти ризику можна шляхом страхування.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Побудуйте криву Лоренца для умовної країни, якщо 20% сімей володіє 5% загального доходу суспільства, 40% сімей – 15% доходів, 60% сімей – 35% доходів, 80% сімей – 55% доходів, 100% сімей – 100% доходу.

Задачі для самостійного розв'язання

1. Ви і двоє ваших друзів вирішили зайнятися поставками овочів в овочеві магазини міста. Ви вибрали для свого підприємства організаційно-правову форму товариство з обмеженою відповідальністю. Ваші друзі вклали в справу по 200 000 грн. од. кожний, а ви передали підприємству право користування вашим особистим автомобілем, що коштує 200 000 грн. од.

Дайте відповідь на питання:

- а) Чи можна відправлятися до фермерів без реєстрації підприємства?
- б) Що необхідно, щоб підприємство стало юридичною особою?
- в) Ви успішно завершили рік роботи. В вашому розпорядженні 540 000 грн. прибутку. Як будете його ділити між собою?
- г) Погане знання фінансової системи, податкової політики і умов сільськогосподарських закупок привели вас до розорення. Ваші борги перед різними кредиторами склали 800 000 грн. од. На яку суму ви зобов'язані покрити свої боргові зобов'язання?

Тема 10. ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

1. Капітал підприємства, його кругооборот і оборот. Виробництво новоствореної (доданої) вартості.
2. Витрати підприємства.
3. Собівартість продукції та шляхи її зниження.

Темати рефератів

1. Первісне нагромадження капіталу і його особливості в Україні.
2. Робоча сила як товар.
3. Капітал як економічна категорія.
4. Основний капітал і його роль в діяльності підприємства.
5. Оборотний капітал і його роль в діяльності підприємства.
6. Вплив науково-технічного прогресу на прискорення обороту капіталу.
7. Класична теорія витрат виробництва та її значення.

Терміни і поняття

Капітал, постійний капітал, змінний капітал, додана (новостворена) вартість, додаткова вартість, норма додаткової вартості, необхідний робочий час, додатковий робочий час, кругооборот капіталу, грошовий капітал, продуктивний капітал, товарний капітал, оборот капіталу, час обороту, час виробництва, час обігу, робочий період, основний капітал (фонди), оборотний капітал (фонди), обіговий капітал (фонди), фізичне зношування основного капіталу, моральне зношування основного капіталу, амортизація, норма амортизації, витрати підприємства, зовнішні (бухгалтерські, явні) витрати, внутрішні (вмінені, неявні) витрати, економічні витрати, постійні витрати, змінні витрати, загальні (сукупні, валові витрати), додаткові витрати обігу, чисті витрати обігу, собівартість продукції.

Методичні поради

Готуючи **перше питання**, слід звернути увагу на те, що різними економічними школами капітал трактується по-різному. Розгляньте основні концепції трактування капіталу: натуралістичну, монетаристську (грошову), теорію «людського капіталу». Найбільш змістовне розуміння капіталу міститься в концепції К. Маркса. Він, з одного боку, досліджував суть капіталу, а з іншого – конкретні форми його прояву: засоби виробництва виступають як постійний капітал, робоча сила – як змінний, гроші – як грошовий капітал, товари – як товарний.

Розкрийте суть марксистського розуміння капіталу. У результаті підійдіть до визначення суті капіталу як ресурсів, використання яких дозволяє збільшувати виробництво майбутніх благ.

Для початку діяльності підприємству потрібен стартовий капітал. Поясніть це поняття, а також його джерела (як власні (внутрішні), так і залучені (зовнішні)).

Далі проаналізуйте процес виробництва новоствореної вартості. При цьому з'ясуйте, яку роль в процесі виробництва виконує постійний капітал (с) і змінний капітал (v), які властивості має робоча сила, яку частину вартості створює. Розкрийте структуру новоствореної вартості.

Проаналізуйте кругооборот виробничого капіталу (фондів). При цьому важливо з'ясувати, що капітал (фонди) у своєму постійному русі проходить послідовно три стадії, перетворюючись спочатку із грошової форми в продуктивну, а потім в товарну. Користуючись формулою кругообороту капіталу, розгляньте кожну із його стадій, відповідно розкрийте функціональні форми капіталу та їх функції. Поясніть, чому капітал постійно і одночасно повинен перебувати у всіх трьох формах.

Процес кругообороту капіталу постійно повторюється. З'ясуйте співвідношення понять кругообороту і обороту капіталу, поясніть, як визначається час і швидкість обороту капіталу. Розкрийте структуру часу обороту капіталу (час виробництва і час обігу) і шляхи його прискорення.

Швидкість обороту капіталу залежить від його структури, тобто поділу на продуктивний капітал (основні і оборотні фонди) та фонди обігу. Проаналізуйте основні відмінності між основними і оборотними фондами. Подумайте, чому до оборотних фондів відноситься і вартість робочої сили. З'ясуйте, що являють собою фонди обігу.

Далі важливо зрозуміти, що основний капітал (фонди) фізично і морально зношується. Поясніть ці процеси. З'ясуйте суть поняття «амортизація» і «норма амортизації». Яке значення має прискорена амортизація?

Друге питання передбачає засвоєння категорії витрат виробництва. Адже перш ніж прийняти рішення про те, скільки товарів виготовити, фірма повинна проаналізувати витрати.

Витрати підприємства – це оплата придбаних факторів виробництва. Але різні економісти розглядають їх із різних позицій і з різними цілями.

Розгляньте марксистську концепцію витрат. При цьому розмежуйте витрати суспільства, витрати виробництва і витрати обігу та розкрийте їх.

Проаналізуйте, як розглядають витрати виробництва західні економісти, що вони розуміють під економічними чи вміненими витратами.

В зарубіжній літературі існує складна класифікація витрат. Розгляньте її: а) постійні і змінні (в залежності від впливу на них об'єму виробництва); б) бухгалтерські і альтернативні (в залежності від методу оцінки затрат); в) зовнішні і внутрішні (з точки зору надходження коштів).

Розмежуйте такі поняття як валові витрати, середні витрати, граничні витрати, трансакційні витрати.

Витрати підприємства у грошовій формі називаються собівартістю продукції. Це один із важливих показників ефективної роботи підприємства. У **третьому питанні** розкрийте суть і структуру собівартості (це важливо для пошуку шляхів її зниження). Проаналізуйте основні види собівартості

(розрахункову і фактичну, виробничу і комерційну (повну), індивідуальну і суспільну) та шляхи її зниження. Подумайте, які фактори, що впливають на зниження собівартості, залежать від конкретного виробника, а які не залежать.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. У чому полягає різниця між звичайними грошима і грошима як капіталом?
2. Що таке капітал?
3. Який зміст має загальна формула капіталу?
4. Яку роль у виробництві відіграють змінний і постійний капітал?
5. У чому полягають особливості товару робоча сила? Чим визначається вартість товару робоча сила?
6. Як ви розумієте додаткову вартість?
7. Що виражає норма додаткової вартості?
8. Що являє собою кругооборот капіталу? Які стадії проходить капітал у процесі кругообороту?
9. Яких форм набуває капітал у процесі кругообороту? Розкрийте їх сутність.
10. Чому виробничий капітал (фонди) повинен перебувати одночасно в трьох формах: грошовій, продуктивній, товарній?
11. Що являє собою оборот капіталу? У чому полягає зв'язок кругообороту і обороту капіталу (фондів)?
12. Які структурні складові часу обороту капіталу?
13. Чи можна ототожнювати поняття «час виробництва» і «робочий період»?
14. Що лежить в основі поділу капіталу на основний і оборотний, постійний і змінний? У чому цей поділ не збігається?
15. У чому полягає відмінність обороту основного і оборотного капіталу (фондів)?
16. У чому полягає фізичне і моральне зношування основного капіталу?
17. Що таке амортизація основного капіталу? Що розуміють під нормою амортизації?
18. Чому в оборотний капітал (фонди) включається вартість робочої сили?
19. У чому полягає зміст категорії «витрати виробництва»?
20. У чому полягає відмінність неокласичної теорії витрат виробництва від марксистської?
21. Як співвідносяться поняття «вартість продукції» і «собівартість продукції»?
22. Які види витрат виділяє неокласична теорія?
23. У чому полягає сутність постійних та змінних витрат виробництва?
24. Яка різниця між зовнішніми і внутрішніми витратами?
25. Як визначаються загальні витрати?
26. Як розуміти тезу: «Зниження витрат зв'язано з додатковими затратами»? Яку роль при цьому відіграє науково-технічний прогрес?
27. Складіть структуру витрат підготовки спеціаліста в вузі.

Вправи для самостійної роботи

1. До якої групи (а) продуктивний капітал; б) обіговий капітал; в) основний продуктивний капітал; г) оборотний продуктивний капітал) відноситься капітал, що:

- 1) включає всі засоби виробництва;
- 2) повністю споживається в одному виробничому циклі і переносить свою вартість на готовий продукт;
- 3) включає грошові кошти;
- 4) переносить свою вартість на готовий продукт частинами;
- 5) включає тільки засоби праці;
- 6) включає виготовлену, але ще не реалізовану продукцію;
- 7) включає предмети праці.

2. До якої частини капіталу відносяться:

- а) виробничі споруди;
- б) нереалізована продукція;
- в) електроенергія;
- г) обладнання;
- д) сировина;
- е) вільні грошові кошти на рахунку;
- є) заробітна плата;
- ж) виробничі запаси.

3. Із перерахованого виберіть те, що характеризує собівартість і те, що характеризує вартість продукції:

- а) має економічну основу – витрати підприємства;
- б) виражає вартість використаних засобів виробництва і необхідного продукту;
- в) визначається суспільними затратами праці;
- г) складається із вартості використаних засобів виробництва, вартості необхідного продукту і вартості додаткового продукту;
- д) знаходить грошовий вираз в ціні товару;
- е) сукупність затрат живої праці і матеріальних ресурсів, що показують, у що обходиться створення продукції підприємству, виражена в грошовій формі;
- є) визначається грошовими витратами підприємства.

4. До якого виду витрат (постійних чи змінних) відносяться:

- а) сировина і матеріали;
- б) амортизація машин і обладнання;
- в) заробітна плата спеціалістів і службовців;
- г) амортизація приміщень цехів і заводоуправління;
- д) плата за оренду складу готової продукції;
- е) опалення і освітлення цехів і заводоуправління;
- є) паливо і енергія для технологічних цілей;
- ж) затрати на гарантійне обслуговування і ремонт.

5. Ви вирішили зайнятися індивідуальною трудовою діяльністю – використати свій автомобіль як таксі. Що ви віднесете до постійних витрат, а що до змінних:

- а) витрати на бензин,
- б) витрати на оплату гаража,
- в) витрати на установку сигналізації (протикрадіжної),
- г) витрати на страхування,
- д) витрати на чохли для сидінь,
- е) витрати на техогляд,
- є) витрати на запчастини,
- ж) витрати на обслуговування автомобіля?

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Робочий період при виготовленні хлібобулочних виробів – 1 год., час перерви – 11 год., час знаходження сировини, матеріалів, палива в формі виробничих запасів – 12 год. Готова продукція лежить на складі хлібозаводу до відвантаження – 0,5 год., її відвантаження і перевозки займають ще 0,5 год. Розрахунки з магазинами здійснюються в середньому за 4 год. Купівля нової партії борошна, дріжджів, спецій і т.п. здійснюється за 3 год. Розрахуйте тривалість часу виробництва і часу обігу.

2. Робочий період дорівнює 40 год., час виробництва – 46 год., час перебування у виробничих запасах в 2 рази більше часу перерв, а час обігу в 10 раз більше часу перерв. Визначте час обороту капіталу.

3. Розрахуйте вартість основного і оборотного капіталу за такими даними: сировина – 50 тис. гр. од., заробітна плата – 100 тис. гр. од., нереалізована продукція – 80 тис. гр. од., обладнання – 200 тис. гр. од.

4. Оборотний капітал – 400 тис. дол., в тому числі заробітна плата робочої сили – 100 тис. дол. Протягом року заробітна плата виплачується 12 раз, а сировина, матеріали, паливо обертаються 4 рази. Підрахуйте суму річного обороту оборотного капіталу і число його обертів за рік.

5. Первісна вартість верстата 15 тис. грн. Строк служби – 15 років. Визначте його залишкову вартість через 6 років експлуатації.

6. Заново створена вартість – 800 дол. Норма додаткової вартості – 400%. Визначте змінний капітал і додаткову вартість.

7. Визначте величину собівартості продукції підприємства за такими даними (тис. гр. од.):

- 1) сировина і матеріали – 1200;
- 2) паливо і електроенергія – 300;
- 3) вартість основних фондів – 5000;

- 4) заробітна плата – 400;
- 5) амортизація основних фондів – 500;
- 6) капітальний ремонт – 200;
- 7) витрати по реалізації продукції – 50.

Задачі для самостійного розв'язання

1. На будівництво виробничих приміщень авансовано 80 млн гр. од, на закупку машин і обладнання – 120 млн, на придбання сировини – 15 млн, на паливо і допоміжні матеріали – 5 млн, на найм робочої сили – 30 млн, нереалізована продукція – 25 млн гр. од.. Розрахуйте вартість основного і оборотного капіталу.

2. Виробничий цикл триває 6 місяців. Для його забезпечення авансується 160 тис. дол. для купівлі сировини і матеріалів. Зарплата виплачується щомісяця по 40 тис. дол. Визначте річний оборот оборотного капіталу і число його обертів за рік.

3. Основний виробничий капітал – 1200 000 дол., його амортизація – 120 000 дол. за рік. Оборотний капітал – 480 000 дол., в тому числі затрати на робочу силу – 100 000 дол. Норма додаткового продукту – 100%. Визначте авансований капітал, собівартість і вартість готової продукції.

4. Основний капітал – 3 млн гр. од. Середня швидкість його обороту – 6 років. Оборотний капітал – 500 тис. гр. од., він обертається 13 раз на рік. Визначте число обороту капіталу в цілому.

5. Підприємець придбав 100 верстатів загальною вартістю 400 тис. ф. ст., середній строк їх служби 10 років. Через 6 років вартість подібних верстатів знизилась на 21%. Визначити величину морального і фізичного зношення 1 верстата, а також його залишкову вартість на початок 7-го року використання з урахуванням морального зношення.

6. Денна вартість робочої сили – 80 дол. За 1 год. робітник створює вартість 40 дол., витрачаючи протягом 8-годинного робочого дня засобів виробництва на суму 300 дол. Визначте вартість денного продукту робітника і величину додаткової вартості.

7. Вартість засобів виробництва, перенесена на продукт протягом робочого дня, – 500 дол. Денна вартість робочої сили – 100 дол. Вартість готового продукту – 800 дол. Визначте заново створену вартість, додаткову вартість, норму додаткової вартості.

8. Денна вартість робочої сили – 200 дол., вартість використаних засобів виробництва – 800 дол., заново створена вартість – 400 дол. Визначте додаткову вартість і норму додаткової вартості.

9. Постійні витрати на виробництво продукції становлять 20 тис. гр. од., змінні – 50 гр. од. Якою буде собівартість продукції, якщо планується випустити 240 одиниць цієї продукції?

10. Обсяг випуску продукції фірмою складає 70 одиниць на місяць. Ціна за одиницю продукції складає 3 000 гр. од. Величина постійних витрат фірми становить 50 000 гр. од. А середні змінні витрати – 2 000 гр. од. Визначте обсяг випуску продукції, який забезпечує фірмі беззбиткове виробництво.

Тема 11. ДОХОДИ ВІД ВИКОРИСТАННЯ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

1. Форми доходів в ринковій економіці.
2. Прибуток підприємства та його розподіл.
3. Суть і фактори позичкового процента.
4. Земельна рента та її види. Ціна землі.
5. Суть та форми заробітної плати.

Теми рефератів

1. Проблема банкрутства підприємств.
2. Закон тенденції норми прибутку до зниження в умовах розвинутих країн.
3. Вплив норми позичкового відсотка на розвиток економіки країни.
4. Людський капітал та його розвиток в Україні.
5. Еволюція форм і систем заробітної плати.
6. Заробітна плата і продуктивність праці.
7. Рівень заробітної плати як індикатор економічного розвитку національної економіки.
8. Причини тінізації заробітної плати в Україні та шляхи їх подолання.
9. Організація заробітної плати в умовах ринкової економіки.

Основні терміни і поняття

Прибуток, балансовий (загальний) прибуток, залишковий (чистий) прибуток, економічний прибуток, бухгалтерський прибуток, нормальний прибуток, банківський прибуток, торговий прибуток, дивіденд, засновницький прибуток, середній прибуток, монопольний прибуток, норма прибутку, рентабельність, банкрутство, позичковий процент, ставка (норма) позичкового процента, номінальна ставка, реальна ставка, земельна рента, диференціальна рента I, диференціальна рента II, монополія на землю як об'єкт господарювання, монопольна рента, абсолютна рента, орендна плата, ціна землі, заробітна плата, номінальна зарплата, реальна зарплата, погодинна зарплата, відрядна зарплата, суспільні фонди споживання.

Методичні поради

Вивчаючи перше **питання**, слід виходити з того, що в умовах ринкової економіки кожний її суб'єкт повинен отримати винагороду. Власники різних ресурсів отримують різні доходи. Назвіть їх і дайте коротку характеристику. Зверніть увагу на основні види доходів населення, які поділяються на: доходи, одержані від трудової і підприємницької діяльності (трудові доходи): заробітну плату тих, хто працює за наймом, доходи від індивідуальної трудової діяльності, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від кооперативної діяльності, доходи підприємців); доходи, що безпосередньо не зв'язані з оцінкою результатів праці (суспільні фонди споживання); доходи від власності (дивіденди від акцій, проценти на вклад працівника в майно підприємства, проценти від вкладів в банках, проценти на цінні папери, рента, орендна плата).

Підприємець, власник фірми отримує винагороду за ризик, вміння організувати виробництво, реалізувати продукцію – прибуток. У **другому питанні** розкрийте його суть та розподіл. Зверніть увагу, що проблема прибутку є однією з найбільш складних і дискусійних в економічній теорії, З'ясуйте різні погляди на природу, джерела, роль прибутку в економіці (меркантилістів, класичної школи, марксизму, сучасних західних економістів).

Розкрийте економічну природу прибутку як реалізованої вартості додаткового продукту. Подумайте, чи обов'язково величина прибутку дорівнює вартості додаткового продукту. Дайте кількісну визначеність прибутку як різниці між виручкою від реалізації продукції (ціною) і собівартістю.

Отриманий підприємством прибуток (загальний або балансовий) підлягає розподілу. Проаналізуйте, як він розподіляється. Залишковий (чистий) прибуток використовується на розвиток виробництва, науки і техніки; соціальний розвиток колективу; матеріальне заохочення. Подумайте, куди конкретно можуть бути спрямовані ці кошти.

Для підприємства велике значення має розмір прибутку. Розкрийте фактори, що впливають на величину прибутку: величина вкладеного капіталу, технологічний рівень виробництва, швидкість обороту капіталу, ринкова ціна на товари та послуги.

Поясніть також суть і значення таких показників як норма прибутку і рентабельність.

Важливо зрозуміти і суть таких економічних категорій як економічний прибуток, бухгалтерський прибуток, нормальний прибуток, середній прибуток, монопольний прибуток, засновницький прибуток, торговий прибуток.

Винагородою власника грошових коштів, що надає їх в користування є позичковий процент. Готуючи **третє питання**, прослідкуйте логіку міркувань щодо розуміння позичкового процента в марксистській теорії. При цьому поясніть різницю підприємницького доходу і процента, визначте поняття «норма процента» як співвідношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, і всього позичкового капіталу.

З'ясуйте, чим відрізняється трактування процента неокласиками, як вони розуміють ставку процента, на які види поділяють (середню і ринкову,

номінальну і реальну). Проаналізуйте фактори, що впливають на позичковий процент: а) безпосередньо зв'язані з умовами позики: ризик, терміновість, розмір позики, умови конкуренції і ін.; б) зовнішні (загальноекономічні): попит і пропозиція на позичковий капітал, циклічні коливання на макроекономічному рівні, рівень інфляції, економічна політика держави, міжнародні фактори. З'ясуйте методи розрахунку відсотків (простий і складний відсоток).

Земля приносить своєму власнику дохід у вигляді ренти. Розглядаючи **четверте питання**, слід врахувати, що земля – обмежена, тому її пропозиція нееластична, а це зумовлює особливості ціноутворення в сільському господарстві (суспільна вартість сільськогосподарської продукції визначається гіршими ділянками).

Проаналізуйте марксистську концепцію земельної ренти, відповідно до якої рента поділяється на диференціальну, монопольну і абсолютну. Поясніть суть і причину утворення диференціальної ренти, розкрийте відмінності диференціальної ренти I і II (різні умови утворення). Продумайте, як привласнюється диференціальна рента I і II, чи існує між ними взаємозв'язок. Далі з'ясуйте, як виникає і що собою являє монопольна рента.

Питання про існування абсолютної ренти в сучасних умовах – дискусійне. Співставте погляди К. Маркса і сучасні точки зору на цю проблему.

Якщо власник землі здає землю в оренду, то орендатор платить йому орендну плату. Розгляньте її структуру.

Представники неокласичного напрямку користуються іншим підходом. Їх цікавить не те, ким створюється рента, а те, від чого залежить її рівень. Розкрийте суть цієї теорії.

В ринковому господарстві земля є предметом купівлі-продажу. Подумайте, як і чому визначається ціна землі.

Розгляд **п'ятого питання** розпочніть із порівняння поглядів на заробітну плату представників марксистського напрямку і неокласичного. Останніх цікавить не стільки суть заробітної плати, скільки її рівень, який традиційно визначається співвідношенням попиту і пропозиції. В результаті підійдіть до розуміння заробітної плати як форми матеріальної винагороди за виконану роботу. Розкрийте основні функції заробітної плати: відтворювальну, стимулюючу, регулюючу. З'ясуйте фактори, що впливають на величину заробітної плати: а) на підвищення (зростання потреб працівників, їх кваліфікації, страйкова боротьба і ін.); б) на зниження (безробіття, зменшення попиту на робочу силу, зростання цін, інфляція, податки та ін.).

Важливо вміти розрізняти номінальну і реальну заробітну плату. Покажіть їх взаємозв'язок. Проаналізуйте фактори, від яких залежить номінальна і реальна заробітна плата.

Дайте характеристику тарифної системи, з допомогою якої проводиться облік праці, і її складових частин: тарифно-кваліфікаційних довідників, тарифної сітки, тарифних ставок.

У структурі заробітної плати слід виділити основну (тарифна ставка чи оклад) і додаткову її частини. Розмежуйте їх, виходячи з того, що основна заробітна плата враховує стійкі відмінності у кваліфікації, складності роботи,

умовах праці, інтенсивності, а додаткова – ті фактори, що важко передбачити у виробничому процесі наперед.

Розкрийте суть форм і систем заробітної плати: погодинної (простої погодинної, погодинно-преміальної) та відрядної (прямої відрядної, відрядно-преміальної, відрядно-прогресивної, акордної). Проаналізуйте проблеми, пов'язані з оплатою праці в нашій країні, визначте основні напрямки її вдосконалення.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. Що таке прибуток підприємства? Чим відрізняються категорії «прибуток» і «дохід»?
2. Чим відрізняються категорії «прибуток» і «дохід»?
3. Яка тенденція динаміки норми прибутку притаманна індустріально розвинутим країнам?
4. Які чинники визначають величину прибутку за умов досконалої і недосконалої конкуренції?
5. Як обчислюється рентабельність виробництва продукції?
6. Що таке позичковий процент? Поясніть чинники, що впливають на рівень процента.
7. Як визначається норма позичкового відсотка?
8. Яка різниця між номінальною і реальною ставкою відсотка?
9. У чому полягає суть земельної ренти?
10. Яка різниця між рентою і орендною платою?
11. Які види земельної ренти вам відомі? Дайте їм характеристику.
12. Що породжує диференціальну ренту і як вона виникає?
13. У чому полягають монополія на землю як об'єкт господарювання та монополія на землю як об'єкт власності?
14. У чому полягає різниця між диференціальною рентою I і диференціальною рентою II?
15. Чи можна отримати диференціальну ренту на гірших ділянках?
16. Які економічні показники ви врахуєте, купуючи землю і чому?
17. Як визначається ціна землі?
18. Що таке заробітна плата і які функції вона виконує?
19. Які форми заробітної плати ви знаєте? Яка з форм заробітної плати переважає в сучасних умовах?
20. Необхідно терміново відремонтувати верстат. Яку із форм оплати праці ви порадите застосувати і чому?
21. Охарактеризуйте системи заробітної плати.
22. Яку із систем відрядної оплати праці ви застосуєте для стимулювання збільшення кількості продукції, економії матеріальних ресурсів, зниження собівартості?
23. Яка відмінність між номінальною та реальною заробітною платою?
24. Робітник за зміну виробив продукції вартістю 1000 гр. од.. Чи можна йому виплатити 1000 гр. од. заробітної плати? Чому?

25. Що означає тарифна система заробітної плати? Чому виникла єдина тарифна система? В чому її недоліки?

26. Що обмежує зростання заробітної плати в суспільстві?

27. Чим обумовлена необхідність існування суспільних фондів споживання?

Вправи для самостійної роботи

1. Яку форму зарплати і чому Ви порадите застосувати для оплати праці?

- а) водія автобуса;
- б) збиральника фруктів;
- в) диригента оркестру;
- г) бібліотекаря;
- д) лікаря;
- е) бухгалтера малого підприємства;
- є) міністра?

Відповіді поясніть.

2. Чи правильні твердження?

- 1) номінальна зарплата завжди вища за реальну зарплату;
- 2) власник кожного з економічних ресурсів отримує свою форму доходів;
- 3) ренту отримує власник виключного ресурсу;
- 4) ефективність в розподілі ресурсів не означає справедливості в розподілі доходів;
- 5) у сучасних умовах частіше використовується погодинна форма зарплати;
- 6) одна людина може отримувати декілька форм доходів;
- 7) нерівність у доходах є важливим стимулом економічного розвитку;
- 8) чим більше комерційний ризик банку при наданні позики підприємству, тим менше норма позичкового проценту;
- 9) диференційну земельну ренту отримують фермери, що господарюють на найбільш родючих землях;
- 10) механізм розподілу доходів істотно впливає на економічну ефективність;
- 11) заробітна плата – це ціна, яку платить підприємець працівнику за використання його робочої сили;
- 12) основою тарифних угод є гарантований державою мінімум заробітної плати;
- 13) на величину процентних ставок не впливає конкуренція на грошовому ринку;
- 14) у розвинених країнах світу більшу частину прибутку підприємець використовує для власного споживання;
- 15) у створенні теорії диференційної ренти брав участь К. Маркс;
- 16) монопольна рента виникає на тих землях, умови яких дозволяють вирощувати рідкісні продукти, які користуються високим попитом;

- 17) при однаковій величині авансованого капіталу більше прибутку буде на тому підприємстві, де відносно більше коштів витрачено на робочу силу;
- 18) заробітна плата є перетвореною формою вартості товару «робоча сила»;
- 19) якість роботи фірми можна оцінювати масою отриманого нею прибутку.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Підприємець Петров відкрив кафе. За оренду приміщення він платить 120 тис. гр. од. на рік. Він наймає персонал із 10 чоловік, кожному з яких платить по 500 гр. од. на місяць. Сировина, матеріали, електроенергія та інші ресурси зі сторони складають 60 тис. гр. од. на рік. Щоб відкрити кафе, підприємцю довелося вкласти у справу 500 тис. гр. од. власних коштів. Відсоткова ставка за банківськими вкладами склала 10% річних. Свій підприємницький талант Петров оцінив у 12 тис. гр. од., хоча міг посісти місце менеджера в ресторані з окладом 24 тис. гр. од. на рік. Річний виторг підприємця склав 1000 тис. гр. од.

Обчисліть бухгалтерський та економічний прибуток.

2. Перенесена вартість – 15 тис. дол. Заробітна плата – 5 тис. дол. Прибуток – 4 тис. дол. Визначте рентабельність.

3. Ціна продажу товару – 1000 дол. Собівартість – 800 дол., в тому числі перенесена вартість – 700 дол. Визначте рентабельність.

4. Банк обіцяє за депозитами 12% річних, але економісти оцінюють інфляцію на рівні 18%. Чому дорівнює реальна ставка банківського процента?

5. Яку суму повинен повернути через 3 роки банк вкладнику, якщо розмір вкладу складає 120 тис. гр. од. під 10% річних за складними процентами і простими процентами?

6. Микола бере кредит у банку на суму 1 млн. гр. од. строком на 2 роки, а Андрій кладе в банк таку ж суму на такий же строк. Банк пропонує дві схеми кредитування і нарахування відсотків на суму вкладу: прості відсотки за ставкою 25% річних або складні відсотки за ставкою 15% річних. Який варіант кредитування слід вибрати Миколі? Який варіант нарахування відсотків на суму вкладу слід вибрати Андрію?

7. На трьох ділянках землі одержано врожай відповідно: на кращій – 40 ц, на середній – 35 ц, на гіршій – 30 ц. Ринкова ціна за 1 ц зерна складає 140 гр. од. Розрахувати диференціальну ренту, яку отримають підприємці на середній і кращій ділянках.

8. Визначте величину орендної плати, якщо земельна ділянка приносить її володарю щорічно 1000 дол. ренти. Раніше в дану ділянку був вкладений капітал розміром 10000 дол. Середня процентна ставка дорівнює 5%. На ділянці збудовані споруди вартістю 20000 дол. Строк їх господарської експлуатації – 20 років.

9. Номінальна заробітна плата зросла на 5,4%, а реальна скоротилась на 4,7%. Як змінилась вартість життя?

Задачі для самостійного розв'язання

1. Підприємець володіє малим підприємством з пошиття одягу. Він наймає двох майстрів-закрійників з річною зарплатою 30 000 гр. од. кожному, шість швачок з загальною річною зарплатою 120 000 гр. од. Сплачує за оренду приміщення 25 000 гр. од. Страхові платежі становлять 2500 гр. од., а тканини та все інше, необхідне для виготовлення одягу, коштує йому 200 000 гр. од. на рік.

Якщо підприємець на ці 200 000 гр. од. купив би акції певної корпорації він міг би отримати 20 000 грн. у вигляді дивідендів.

Свій підприємницький талант він оцінив у 30 000 гр. од. Йому пропонували місце майстра закрійника із зарплатою 50 000 гр. од.

Річний дохід від продажу одягу становить 750 000 гр. од.

Підрахуйте бухгалтерський та економічний прибуток фірми.

2. Підприємець Сидоров відкриває власну пральню. За оренду приміщення він платить 32 тис. гр. од. на рік; за оренду устаткування – 64 тис. гр. од. на рік. Щоб одержати ліцензію і відкрити пральню, підприємцю довелося витратити 50 тис. гр. од. власних заощаджень, б знявши їх із рахунку в банку, де на суму владу нараховувалося 25% річних. Його витрати на сировину й матеріали складають 10 тис. гр. од. на рік. Річний виторг підприємця – 150 тис. гр. од. Якби Сидоров працював за наймом, він отримував би 36 тис. гр. од. на рік.

Обчисліть бухгалтерський та економічний прибуток.

3. Ціна продажу товару – 16 дол., в тому числі перенесена вартість – 10 дол. Прибуток – 4 дол. Визначте рентабельність.

4. Фірма виготовила 3000 штук морозива. Собівартість кожного 0,69 гр. од. Роздрібна ціна – 1,1 гр. од. Визначте витрати, прибуток і рентабельність продукції фірми.

5. Підприємство виробило продукції на 600 тис. гр. од., прибуток від її реалізації становив 150 тис. гр. од. Якою буде величина річного прибутку при швидкості обороту підприємства:

- а) 3 місяці;
- б) 4 місяці;
- в) 6 місяців?

6. Менеджер автосалону Іванов отримував зарплату 1300 гр. од. на місяць. Він вирішив відкрити майстерню з ремонту автомобілів у власному гаражі, який до цього здавав в оренду за 120 гр. од. на місяць. Щоб закупити необхідний інвентар та обладнати майстерню, Іванов зняв з банківського рахунку 12000 гр. од. (банк нараховував 15% річних). За рік він отримав виручку від реалізації послуг у розмірі 76 тис. гр. од., витрати становили 54 тис. гр. од. Чи варто було Іванову розпочинати власну справу?

7. Припустимо, що за відсутності інфляційних процесів реальна процентна ставка становила 5%. Який розмір номінальної процентної ставки гарантує ту ж саму реальну процентну ставку при зростанні інфляції до 15%?

8. Ірина поклала грошову суму в банк за ставкою складних відсотків, що дорівнює 10% річних, і через три роки очікує отримати дохід від вкладеної суми, що дорівнює 16550 гр. од. Чому дорівнює величина грошової суми, вкладеної в банк?

9. Андрій має 7000 гр. од. Банк «А» пропонує 20% внески з нарахуванням складних відсотків, а банк «Б» – 23% річних по простих відсотках. У який банк вигідніше покласти гроші, і скільки він зможе одержати там через 8 років?

10. У банк вкладник поклав 50 тис. гр. од. і через рік зняв з рахунку 60 тис. гр. од. За цей час ціни збільшилися на 23%. Які номінальна та реальна банківські ставки?

11. Обчисліть реальну ставку позичкового процента, якщо річний рівень інфляції становив 12% і в рахунок погашення боргу в 1000 гр. од. рівно через рік було повернуто 1176 гр. од.

12. Розрахуйте, чи вигідно брати кредит у банку на суму 12 млн гр. од. терміном на 3 роки при 18% річній ставці для будівництва ферми, якщо ферму планують будувати та організовувати виробництво за рік і протягом двох наступних років після цього ферма дасть прибутку 15,2 млн гр. од.

13. Попит на землю заданий формулою $Q=100-2R$, де Q – площа землі, R – рента (тис. грн) Якою буде рентна плата, якщо пропозиція землі становить 90 га? Яка ціна 1 га, якщо ставка процента 120%?

14. Визначте суспільну ціну 1 ц пшениці, якщо його індивідуальна ціна виробництва на гіршій ділянці землі – 15 дол., середній – 12, на кращій – 8 дол.

15. Рента збільшилась з 2000 до 6000 дол., а банківський процент за цей же час зменшився з 4 до 2%. Як змінилась ціна земельної ділянки?

16. Робочий день – 8 год., погодинна заробітна плата – 52 гр. од. Якою буде розцінка за I виріб при переводі робочого на відрядну заробітну плату, якщо норма виробітку – 20 виробів?

17. Якщо ціни зросли на 10%, а номінальна заробітна плата – на 8%, то як і на скільки змінилася реальна заробітна плата?

18. Як і на скільки змінилася реальна заробітна плата, якщо номінальна зарплата за рік зросла з 3200 до 3600 гр. од., а річний рівень інфляції становив 10%?

Тема 12. СУСПІЛЬНЕ ВІДТВОРЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ВИРОБНИЦТВА

1. Суть та структура суспільного відтворення. Національне багатство.
2. Національний дохід. Фонди суспільного відтворення.
3. Суть і типи економічного зростання.

Теми рефератів

1. Інвестиції: призначення і фактори.
2. Фактори економічного зростання.
3. Диспропорції в економіці: причини виникнення і шляхи подолання.
4. Динаміка валового внутрішнього продукту України.
5. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку України.
6. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні.

Основні терміни і поняття

Відтворення, просте відтворення, розширене відтворення, звужене відтворення, зайнятість, соціальний тип зайнятості, економічний тип зайнятості, аграрний тип зайнятості, індустріальний тип зайнятості, інформаційний тип зайнятості, традиційні форми зайнятості, нетрадиційні форми зайнятості, повна зайнятість, неповна зайнятість, первинна зайнятість, вторинна зайнятість, постійна зайнятість, тимчасова зайнятість, регламентована (легальна) зайнятість, нерегламентована (нелегальна) зайнятість, примусова зайнятість, добровільна зайнятість, раціональна зайнятість, ефективна зайнятість, національне багатство, національний дохід, фонд заміщення, фонд нагромадження, фонд споживання, норма нагромадження, ефективність нагромадження, пропорції відтворення, загальноекономічні пропорції відтворення, міжгалузеві пропорції відтворення, виробничі пропорції відтворення, територіальні пропорції відтворення, міждержавні пропорції відтворення, економічне зростання, інтенсивний тип економічного зростання, екстенсивний тип економічного зростання.

Методичні поради

В даній темі економіка розглядається як єдине ціле.

Готуючи **перше питання**, важливо з'ясувати суть суспільного відтворення як постійного повторення, безперервного відновлення процесу суспільного виробництва. Подумайте, який існує зв'язок між індивідуальним і суспільним відтворенням.

Розмежуйте функціональну і типологічну структуру відтворення. У кожному суспільстві відтворення включає: 1) відтворення суспільного продукту (засобів виробництва і предметів споживання); 2) відтворення природних ресурсів (відновлення родючості ґрунтів і лісових масивів, підтримання чистоти води і повітряного простору); 3) відтворення робочої сили (відновлення працездатності робітників, підготовка нового покоління); 4) відтворення науки, інформації, форм і методів організації праці; 5) відтворення економічних відносин. Це функціональна структура відтворення. Розгляньте її.

При цьому важливо зрозуміти суть відтворення робочої сили, яке знаходиться у взаємообумовленому зв'язку з відтворенням ССП. Поясніть цей зв'язок. Розкрийте, що означає виробництво робочої сили, її розподіл, обмін і споживання. У зв'язку з цим проаналізуйте типи відтворення робочої сили (екстенсивний і інтенсивний).

Споживання, використання робочої сили пов'язано з такою категорією як зайнятість. Розкрийте її суть, проаналізуйте склад зайнятих і фактори, що визначають розміри та динаміку зайнятості. Поясніть типи та форми зайнятості. Подумайте, що означає повна і ефективна зайнятість. Подумайте, чи є в Україні умови для повного використання трудових ресурсів.

Залежно від результату відтворення може бути просте, розширене і звужене (типологічна структура). Поясніть, чим відрізняються дані типи відтворення. Результатом розширеного відтворення є національне багатство. Розкрийте його суть і проаналізуйте структуру. Подумайте, як співвідносяться ССП і національне багатство.

Матеріальну основу відтворення складає відтворення ССП. Враховуючи, що аналіз ССП і його елементів був зроблений при вивченні теми «Загальні основи суспільного виробництва», готуючи **друге питання**, головну увагу приділіть фазам відтворення ССП: виробництву, розподілу, реалізації і споживанню.

Однією із складних економічних проблем є проблема реалізації ССП. Поясніть, як відбувається заміщення всіх частин ССП за вартістю і натурально-речовою формою. При цьому проаналізуйте основні умови реалізації ССП при різних типах відтворення.

Далі розгляньте національний дохід (НД) як заново створену вартість. Тобто НД – це вартісна частина ССП, що залишається після вирахування вартості спожитих засобів виробництва. НД є вираженим у вартісній формі чистим продуктом суспільства. При цьому зверніть увагу, що НД виступає також у натурально-речовій формі. З цього боку він включає предмети особистого споживання і додатково виготовлені засоби виробництва, які використовуються для розширеного відтворення.

НД є джерелом багатства, розширення виробництва і споживання. Це узагальнюючий показник економічного розвитку суспільства, матеріального забезпечення людей. З'ясуйте джерела і фактори зростання НД.

Далі розгляньте процес розподілу, перерозподілу і використання НД. НД розподіляється між тими, хто безпосередньо його створює. Зверніть увагу на утворення різних форм первинних доходів, таких як: заробітна плата, прибуток, процент, дивіденд, орендна плата, рента.

Первинні доходи не залишаються повністю в розпорядженні суб'єктів виробничої діяльності. Подумайте, чим це зумовлено. Основними каналами перерозподілу НД є система ціноутворення, фінансово-кредитна система (насамперед державний бюджет), добровільні внески до суспільних, релігійних та інших організацій. В результаті розподілу та перерозподілу НД формуються кінцеві доходи держави, підприємств, населення. В цілому їх можна об'єднати в два фонди – фонд нагромадження і фонд споживання. Розгляньте їх суть, структуру, джерела.

Подумайте, якою повинна бути норма нагромадження, які фактори впливають на її динаміку. Зверніть увагу на те, що для підтримання норми нагромадження на досить високому рівні необхідно забезпечити високу ефективність нагромадження.

Зростання фонду нагромадження означає зменшення фонду споживання. Тому потрібно забезпечити оптимальне співвідношення між нагромадженням і споживанням. Поясніть цей аспект. Подумайте, з допомогою яких факторів можна забезпечити таке співвідношення.

Зверніть увагу на те, що НД, використаний на споживання і нагромадження, не співпадає з показником виробленого НД (залежить від втрат та сальдо зовнішньоекономічної діяльності).

Важливою проблемою, що стоїть перед всіма країнами, є економічне зростання. Готуючи **третє питання**, розкрийте суть економічного зростання (використовуючи різні підходи до його визначення). Проаналізуйте три типи економічного зростання: екстенсивний, інтенсивний і змішаний (реальний).

Охарактеризуйте показники економічного зростання: темпи зростання ВВП і НД, приріст НД і ВВП на душу населення. Поясніть, які темпи зростання і чому є найкращими для економіки: високі, нульові, від'ємні чи оптимальні.

Економічне зростання визначається багатьма факторами, які можна класифікувати на фактори пропозиції, попиту і розподілу. Проаналізуйте їх. Подумайте і покажіть, як впливають фактори економічного зростання на його моделі: багатофакторну і двофакторну.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. У чому полягає сутність суспільного відтворення?
2. Що розуміють під функціональною структурою відтворення?
3. Дайте характеристику типів відтворення.
4. Що таке зайнятість населення?
5. Чи можна ототожнювати зайняте населення з трудовими ресурсами?
6. Які фактори визначають розміри та динаміку зайнятості?

7. Чим індустріальний тип зайнятості відрізняється від інформаційного?
8. Чи існує різниця між повною і ефективною зайнятістю?
9. Чи можна сказати, що за умов економіки повної зайнятості працює 100% працездатного населення?
10. Чому віддати пріоритет – нагромадженню чи споживанню?
11. Що виражає норма нагромадження?
12. У чому проявляється єдність та суперечливість нагромадження і споживання?
13. Чи справедливо використовувати частину необхідного продукту для нагромадження? Обґрунтуйте свою точку зору.
14. У чому полягає різниця між створеним і використаним національним доходом?
15. Дайте визначення національного багатства країни і розкрийте його структуру.
16. У чому полягає сутність економічного зростання?
17. Які фактори розвитку економіки можна віднести до екстенсивних, а які до інтенсивних? Наведіть приклади.
18. Які темпи економічного зростання є оптимальними?
19. Чи є факторами економічного зростання національні звичаї, традиції, особливості національної свідомості?
20. Які показники кількісно та якісно характеризують економічне зростання країни?
21. Чи обов'язково зростання продуктивності праці має означати економічне зростання?
22. Чи завжди підвищення матеріаловіддачі (фондовіддачі) є інтенсивним фактором економічного зростання?
23. Чи означає зростання ВВП одночасне підвищення добробуту населення?
24. Які теоретичні моделі економічного зростання та реальні темпи були притаманні світовій економіці у XX столітті?
25. Чому виникають диспропорції в економіці? Як їх можна подолати?

Вправи для самостійної роботи

- 1. Чи належать до процесу відтворення робочої сили такі моменти:***
 - а) споживання їжі;
 - б) культурний відпочинок;
 - в) перебування в дитячому садку;
 - г) професійна підготовка;
 - д) перебування у збройних силах;
 - е) виробнича діяльність?

- 2. Які фактори економічного зростання є інтенсивними, а які – екстенсивними:***
 - 1) залучення додаткових фінансових коштів;
 - 2) додаткові кредити;

- 3) оновлення обладнання;
- 4) будівництво якісно нової технологічної лінії;
- 5) додатковий прийом на роботу спеціалістів вищої кваліфікації;
- 6) розширення виробничих площ;
- 7) підвищення фондівіддачі;
- 8) зниження матеріаломісткості;
- 9) зростання продуктивності праці;
- 10) збільшення числа зайнятих;
- 11) збільшення кількості обладнання;
- 12) підвищення якості сировини, матеріалів;
- 13) вдосконалення виробничих пропорцій;
- 14) розробка нових родовищ корисних копалин;
- 15) залучення у виробництво домогосподарок і пенсіонерів;
- 16) підвищення рівня кваліфікації працівників;
- 17) збільшення тривалості робочого дня.

3. Визначте тип економічного зростання, якщо приріст виробництва збільшився:

- на 28% – за рахунок введення додаткової технологічної лінії;
- на 10% – за рахунок розширення виробничих потужностей;
- на 30% – за рахунок раціоналізації виробничого циклу;
- на 20% – за рахунок застосування якісно нових технологій;
- на 12% – за рахунок вдосконалення систем оплати праці.

4. Який шлях економічного зростання буде відбуватися – екстенсивний чи інтенсивний:

- 1) завод побудував новий цех для збільшення обсягів продукції, яка має попит. Устаткування та технологія залишилися на тому ж рівні;
- 2) закінчивши технікум, Сашко поступив в університет, щоб мати вищу освіту;
- 3) підприємець збільшив кількість магазинів у своїй торгівельній мережі;
- 4) організація сільськогосподарського профілю взяла в оренду більшу площу землі, щоб посіяти пшеницю того ж сорту, що вирощувалася раніше;
- 5) на будівництві дороги покращили організацію праці, ввели нову систему оплати праці, що дозволило виконати більший обсяг робіт за допомогою тієї самої кількості працівників;
- 6) акціонерне товариство провело реконструкцію головного виробництва, закупило сучасні ресурсозберігаючі технології;
- 7) введена система оподаткування, яка зменшує податкову ставку на прибуток.

5. Які елементи можна віднести до факторів, а які – до показників економічного зростання:

- 1) корисні копалини;
- 2) виробництво електроенергії на душу населення;

- 3) кількість АЕС;
- 4) рівень освіченості населення;
- 5) бюрократизація органів державного управління;
- 6) наявність шкіл, вузів;
- 7) кількість лікарень;
- 8) екологічна ситуація в країні;
- 9) норма безробіття;
- 10) динаміка виробництва;
- 11) розвиненість форм власності;
- 12) дефіцит державного бюджету;
- 13) стан житлового будівництва?

6. Чи правильні твердження?

- 1) Економічне зростання означає збільшення номінального обсягу ВВП за певний період часу.
- 2) Економічний потенціал країни зростає, коли крива виробничих можливостей зсувається ліворуч.
- 3) Збільшення кількості робочого часу – інтенсивний фактор економічного росту.
- 4) Економічне зростання – важлива передумова підвищення якості життя.
- 5) Природні ресурси – важливий фактор економічного зростання України.
- 6) Технічний прогрес є основним фактором зростання продуктивності праці в розвинених країнах.
- 7) Використання ресурсозберігаючих технологій – це фактор екстенсивного розвитку економіки.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Виготовлено предметів споживання на 500 млрд грн. од., засобів виробництва – на 900 млрд грн. од. Використані в процесі виробництва засоби виробництва – 800 млрд грн. од. Знайдіть величину національного доходу.
2. Фонд нагромадження – 250 млрд грн. од. Норма нагромадження – 25%. Знайдіть фонд споживання.

Задачі для самостійного розв'язання

1. Національний дохід – 900 млрд грн. од. Норма нагромадження – 20%. Знайдіть фонд споживання.
2. Сукупний суспільний продукт – 580 млрд грн. од. Фонд заміщення – 300 млрд грн. од. Норма додаткового продукту – 100%. Знайти: необхідний продукт, додатковий продукт, національний дохід.
3. У складі ССП відшкодування витрат минулої праці становило 300 млрд грн. од. На оплату живої праці було затрачено 140 млрд, прибуток становив 140 млрд грн. од. З одержаного доходу на збільшення фонду оплати праці

додаткових робітників витрачено 10 млрд, на приріст засобів праці – 20 млрд, на збільшення предметів праці – 10 млрд гр. од. Визначте: необхідний продукт, додатковий продукт, фонд нагромадження, фонд споживання, норму нагромадження.

4. ВВП в базисному році становив 46 млрд гр. од., а в звітному – 48 млрд гр. од. Кількість населення відповідно – 50 тис. і 52 тис. осіб. Визначити: а) темп зростання ВВП; б) темп зростання ВВП на душу населення.

5. Припустимо, річна потреба країни в чавуні складає 100 млн. т. В якій мірі буде забезпечена ця потреба, якщо:

а) залізна руда і кокс, необхідні для виплавки чавуну, виготовлені в потрібній кількості;

б) руди добуто на 10% менше, ніж потрібно;

в) руди виготовлено на 15% більше, а коксу на 5% менше, ніж необхідно. Як вплине кожний із даних випадків на об'єм виробництва сталі, машин, продукції будівництва і ін. металоспоживаючих галузей?

Тема 13. ЦИКЛІЧНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

1. Поняття і причини циклічності суспільного відтворення. Види і фази циклів.

2. Основні ознаки економічної кризи.

3. Причини виникнення, суть, і загальні ознаки інфляції.

4. Види і соціально-економічні наслідки інфляції.

Теми рефератів

1. Теорії економічних циклів.

2. Теорія «довгих хвиль» в економіці.

3. Основні причини і особливості економічних криз в Україні.

4. Економічні та структурні кризи: порівняльна характеристика.

5. Системна криза: зміст, форми прояву, суперечності та соціально-економічні наслідки.

6. Особливості розвитку інфляційних процесів в Україні.

7. Інфляція та її вплив на економіку України.

8. Грошові реформи в Україні.

Основні терміни і поняття

Цикл, малий цикл, середній цикл, великий цикл, криза, депресія, пожвавлення, піднесення, рецесія, пік, дно, низхідна фаза, висхідна фаза, інфляція, відкрита інфляція, подавлена інфляція, помірна інфляція, повзуча інфляція, галопуюча інфляція, гіперінфляція, збалансована інфляція, незбалансована інфляція, очікувана інфляція, неочікувана інфляція, інфляція попиту, інфляція витрат, стагфляція.

Методичні поради

При підготовці **першого питання** важливо зрозуміти, що циклічність є об'єктивною закономірністю економічного розвитку. Розвиток всіх розвинених країн характеризується циклічністю: спад, піднесення, фінансовий крах, відродження, знову спад, знову відродження і т.д. З'ясуйте суть циклу як руху виробництва від кризи до кризи.

В економічній теорії по-різному пояснюються причини циклів. Розгляньте основні підходи, які можна згрупувати в три групи: 1) причиною циклу є зовнішні фактори (зміна чисельності населення, винаходи і інновації, війни і інші політичні події); 2) причиною циклу є внутрішні фактори (споживання, інвестиції, діяльність уряду); 3) причиною циклу є синтез внутрішніх і зовнішніх факторів. Наведіть приклади.

Далі зверніть увагу на те, що циклічність має різні форми прояву. З урахуванням тривалості розрізняють малі цикли (3-4 річні), середні економічні цикли тривалістю 7-11 років; великі цикли, які проявляються через 40-60 років.

Розглядаючи суть малих циклів, необхідно зрозуміти, що вони розмежовуються грошовими кризами, а матеріальною основою їх є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин. Розкрийте види грошових криз: загальні і специфічні. Поясніть взаємозв'язок малих і середніх циклів.

Розгляньте основні положення теорії великих циклів, поясніть їх матеріальну основу – структурне оновлення технологічного способу виробництва, яке здійснюється двома шляхами: еволюційним і революційним. Дайте характеристику фаз великого циклу: низхідної і висхідної.

Оскільки базисними в структурі циклічного розвитку є середні цикли (подумайте, чому), основну увагу зосередьте на з'ясуванні їх суті і характерних рис. Слід засвоїти, що середній (промисловий) цикл включає 4 фази: кризу, депресію, поживлення, піднесення. Охарактеризуйте ці фази циклу.

Слід зрозуміти, що перехід від однієї фази циклу до іншої здійснюється автоматично через ринкові саморегулятори. Обґрунтуйте положення про те, що матеріальною основою середніх циклів є фізичне оновлення основних виробничих фондів (капіталу).

Далі проаналізуйте зміни, що відбулися в структурі економічного циклу, змісті його окремих фаз в сучасних умовах. Подумайте, які фактори вплинули на цей процес.

Основою середнього циклу, його найбільш складною і суперечливою фазою є криза. У **другому питанні** розкрийте її риси, позитивний і негативний вплив на розвиток економіки.

З'ясуйте основні причини економічних криз в Україні, зокрема кризи 90-х років ХХ ст., які пов'язані, по-перше, із застарілими виробничими відносинами і деформованою структурою народногосподарського комплексу (успадковані) та, по-друге, з недосконалою організацією державної влади в Україні, прорахунками вищого керівництва. Розкрийте ці причини А також розгляньте причини виникнення та основні риси криз 2008-2009 рр. та 2013-2015 рр. в Україні.

Подумайте, в чому полягають відмінності економічних криз в Україні від класичної схеми кризи, проаналізуйте їх ознаки.

Приступаючи до розгляду **третього питання**, важливо засвоїти, що інфляція – це знецінення грошей внаслідок переповнення каналів грошового обігу масою надлишкових грошей. Явище інфляції відоме давно. Прослідкуйте її розвиток від обмеженого характеру в докапіталістичну епоху до набуття постійного і загального характеру в сучасних умовах.

З'ясуйте основні причини інфляції. Виділіть і охарактеризуйте загальні ознаки інфляції: зростання цін, дефіцитність на товарному ринку, знецінення грошової одиниці по відношенню до товарів, золота, валюти.

Вивчаючи **четверте питання**, розгляньте два типи інфляції: інфляцію попиту і інфляцію пропозиції (витрат). Поясніть, коли вони виникають.

За формами прояву розрізняють інфляцію відкриту (проявляється в зростанні цін) і подавлену (проявляється в дефіциті товарів). Остання характерна для командно-адміністративної системи.

Для класифікації відкритої інфляції застосовують декілька критеріїв. Розгляньте їх: а) з точки зору темпів зростання цін охарактеризуйте повзучу (помірну) інфляцію, галопуючу, гіперінфляцію; б) з точки зору співвідношення темпів зростання цін за різними товарними групами проаналізуйте збалансовану і незбалансовану інфляцію; в) з точки зору передбачуваності з'ясуйте суть очікуваної і неочікуваної інфляції.

Наслідки інфляції неоднозначні. Подумайте, чи може бути корисна інфляція для економіки (яка?). Розкрийте також негативні наслідки інфляційних процесів.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. Чому економіці властива циклічна форма руху?
2. Що таке економічний цикл? У чому полягають причини циклічних коливань економіки?
3. У чому проявляється взаємозв'язок між малими, середніми і великими циклами?
4. Назвіть фази середнього циклу та дайте їм характеристику.
5. Чи може економічна криза бути для економіки країни не тільки руйнівним, а й творчим фактором?
6. Чому кризи – явище періодичне?
7. У чому полягають особливості економічного циклу на сучасному етапі?
8. Як змінюються сучасні економічні кризи?
9. Чим економічні кризи в Україні відрізняються від класичної економічної кризи?
10. Дайте характеристику особливостей економічних криз в Україні.
11. Що таке інфляція і як вона вимірюється?
12. Охарактеризуйте причини виникнення інфляції. Чи можуть кредити спричинити інфляцію? Чи згодні ви з таким твердженням, що найголовніша причина інфляції – політична?
13. Назвіть загальні ознаки інфляції.

14. Наведіть приклади неінфляційного підвищення цін.
15. Які види інфляції вам відомі?
16. У чому полягає різниця між повзучою інфляцією, галопуючою і гіперінфляцією?
17. В чому проявляється прихована інфляція?
18. Чому інфляція стала супутником сучасних грошових систем майже в усіх країнах?
19. Чому при інфляції вигідно бути боржником і не бажано накопичувати гроші вдома?
20. Чи вигідна інфляція державі?
21. Як захистити себе від інфляції?
22. Чи можна провести грошову реформу в розпалі інфляції?
23. Які наслідки має інфляція для різних господарських суб'єктів? Як інфляція впливає на життя вашої сім'ї?
24. Які наслідки інфляції можуть бути позитивними?
25. Як інфляція може вплинути на функції грошей?
26. Чому інфляція спричиняє перерозподіл національного доходу на користь забезпечених верств населення?
27. Які фактори (попиту чи пропозиції) спричиняли інфляцію останніх років в Україні?
28. У чому полягає різниця між інфляцією і дефляцією?
29. Дайте характеристику методів стабілізації грошового обігу.
30. Охарактеризуйте суть антиінфляційних заходів.

Вправи для самостійної роботи

1. Для якого типу циклів є переважними такі ознаки:

- а) виникнення якісно нових технологій;
- б) зростання платіжної заборгованості;
- в) різке скорочення виробництва;
- г) висока інфляція;
- д) високий рівень безробіття?

2. Якій фазі якого циклу притаманні такі характеристики:

- а) тривале економічне піднесення, зародження нових галузей економіки;
- б) застій в економіці, усі показники залишаються незмінними;
- в) збільшення кредитної заборгованості, сплеск інфляції;
- г) особливе загострення проблеми заміни застарілих базисних технологій;
- д) банкрутства, безробіття, скорочення виробництва?

3. Чи правильні твердження?

- 1) Протягом періоду економічного спаду спостерігається зниження прибутку корпорацій.
- 2) Основними фазами економічного циклу є пік, рецесія, депресія і поживлення.

3) На фазі економічного спаду спостерігається підвищення цін і зниження рівня безробіття в країні.

4. Визначте, який вплив здійснить непередбачена 12% інфляція на кожного з наступних осіб:

- а) залізничного робітника,
- б) пенсіонера, поточний дохід якого складає його пенсія,
- в) продавця,
- г) фермера, який має багато боргів,
- д) власника незалежного універмагу невеликого міста.

5. Темпи інфляції складають 100% річних. Визначте наслідки інфляції для наступних осіб:

- а) службовець, що має постійний дохід,
- б) кредитор, що надав позику строком на 1 рік під 75% річних,
- в) позичальник, що отримав позику під 75% річних,
- г) пенсіонер, пенсія якого індексується щоквартально на 20%,
- д) квартиронаймач, якщо плата за квартиру при цьому підвищиться на 75%.

6. Які слова пропущені в наведеному тексті?

Інфляція виникає, коли _____ загальний рівень цін. Якщо ціни підвищуються на кілька відсотків щорічно, ми спостерігаємо _____ інфляцію. _____ інфляція викликає зростання цін темпом 50, 100 і навіть 200% щорічно. Якщо ж друкарський верстат випускає величезну кількість грошей і ціни розпочинають підвищуватися в багато разів щомісяця, настає _____.

7. Визначте людей або групи, які виграли завдяки інфляції і програли через неї.

- 1) Ваші заощадження, зароблені влітку, знаходяться на рахунку в банку з фіксованою ставкою відсотка.
- 2) Фермер придбав техніку за рахунок позики із твердим відсотком, яку необхідно повернути через десять років.
- 3) Банк надав багато позик із твердим відсотком.
- 4) Батьки відкладають на терміновий рахунок у банку гроші для здобуття дітьми освіти у ВНЗ.
- 5) Ваш друг оселився в новій квартирі з умовою її оренди протягом трьох років з попередньою оплатою.

8. Визначте, який тип інфляції викличуть події, наведені нижче?

- 1) зросли військові замовлення, які будуть виконувати державні підприємства;
- 2) цього року мав місце неврожай зернових культур;
- 3) значно підвищився податок на додану вартість;

- 4) зросла номінальна заробітна плата;
- 5) збільшилися державні витрати, пов'язані з новими науковими програмами у галузі біотехнологій;
- 6) відбувся збій у роботі комп'ютерної мережі великих електростанцій.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Чи вигідно вкладати гроші в проект, який потребує одноразових інвестицій в 300 тис. гр. од. і передбачає дохід до кінця першого місяця – 150 тис. гр. од., до кінця другого – ще 150 тис., до кінця третього – ще 50 тис. гр. од., якщо щомісячний темп інфляції дорівнює 15%, 50%?

2. За перше півріччя ціни змінювалися так: у січні збільшилися на 2%, у лютому збільшилися на 4%, у березні збільшилися на 6%, у квітні збільшилися на 2%, у травні зменшилися на 1%, у червні зменшилися на 2%. Як змінилися ціни за півріччя (обчисліть загальний індекс)?

Задачі для самостійного розв'язання

1. Свої заощадження людина в січні N_1 року вклала в нерухомість, витративши 200 тис. ум. од. за купівлю будинку. В січні N_5 року вона продала будинок за 600 тис. ум. од. Інфляція по роках становила: N_1 рік – 50%, N_2 рік – 20%, N_3 рік – 15%, N_4 рік – 5%. Виграла чи програла в даному випадку людина і на скільки відсотків?

2. Нехай клієнт поклав в банк на депозитний рахунок 200 тис. гр. од. під відсотки, розраховуючи через рік отримати 210 тис. гр. од. за нульового рівня інфляції. Але в економіці почалися інфляційні процеси і рівень інфляції сягнув 15%. Хто за цих умов буде мати вигоду, а хто понесе втрати. Обрахувати втрати.

3. Припустимо, річний дохід типової сім'ї у базовому році становив 30000 гр. од. Сім'я купує лише п'ять видів товарів. У базовому році на продовольчі товари вона витратила 6000 гр. од., житло – 10000 гр. од., одяг – 5000 гр. од., медичні послуги – 8000 гр. од., книги – 1000 гр. од. У розрахунковому році на ту ж кількість товарів і послуг сім'я затратила: продовольчі товари – 6200 гр. од., житло – 15000 гр. од., одяг – 5200 гр. од., медичні послуги – 8600 гр. од., книги – 1100 гр. од. Визначити рівень інфляції (індекс споживчих цін) за цих умов.

4. Вам запропонували роботу з оплатою 1500 гр. од. на місяць і обіцяють заплатити всю суму через три місяці. Управління статистики прогнозує за цей період середньомісячний рівень інфляції, що дорівнює 10%. Якою буде сума ваших втрат від інфляції?

Тема 14. ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ

1. Необхідність, суть і моделі державного регулювання економіки. Головні цілі і функції держави в ринковій економіці.
2. Основні напрями, методи, інструменти та форми державного регулювання.
3. Суть і функції фінансів. Фінансова система та її структура.
4. Державний бюджет і державний борг.
5. Суть і функції податків. Види податків. Принципи і методи оподаткування.

Теми рефератів

1. Міра державного втручання в дію ринкового механізму.
2. Особливості державного регулювання економіки в Україні.
3. Розвиток державного сектору в країнах Заходу.
4. Індикативне планування в умовах ринкової економіки.
5. Антимонопольна політика держави.
6. Роль держави в регулюванні цін і заробітної плати.
7. Державне регулювання підприємництва
8. Державне регулювання економіки регіонів.
9. Сучасні проблеми соціального захисту населення в Україні.
10. Мінімальна заробітна плата: світовий досвід та реалії України.
11. Сучасний стан реалізації інноваційного потенціалу України.
12. Роль фінансів у соціально-економічному розвитку країни.
13. Державні фінанси в системі розподілу й перерозподілу ВВП.
14. Становлення і розвиток бюджетної системи України.
15. Аналіз сучасного стану державного боргу України.
16. Оподаткування в зарубіжних країнах.
17. Становлення і розвиток податкової системи України.
18. Податкова система України: сучасний стан та вплив на економіку країни.
19. Переваги і недоліки діючої системи оподаткування в Україні.
20. Порівняльна характеристика податкової системи України та окремих зарубіжних країн.

Основні терміни і поняття

Державне регулювання економіки (ДРЕ), суб'єкти ДРЕ, об'єкти ДРЕ, функції ДРЕ, моделі ДРЕ, кейнсіанська модель, монетаристська модель, неокейнсіанська модель, модель теорії економіки пропозиції, законодавча функція держави, стабілізуюча функція держави, розподільча функція держави, суспільні блага, зовнішньоекономічна функція держави, антициклічне регулювання, програмування, прямі методи державного регулювання, ліцензування, квотування, державні стандарти, непрямі методи державного регулювання, інструменти ДРЕ, структурна політика, індикативне

планування, інноваційна політика, антимонопольна політика, фіскальна політика, грошово-кредитна політика, антиінфляційна політика, соціальна політика, фінанси, фінансова система, розподільча функція фінансів, відтворювальна функція фінансів, контрольна функція фінансів, стимулююча функція фінансів, загальнодержавні фінанси, фінанси підприємств, фінанси населення, централізовані фінанси, децентралізовані фінанси, бюджетні цільові фонди, позабюджетні цільові фонди, загальнодержавні фінанси, бюджетна система, бюджет, державний бюджет, місцевий бюджет, субсидія, субвенція, дотація, загальний фонд бюджету, спеціальний фонд бюджету, доходи бюджету, видатки бюджету, трансферти, зведений (консолідований) бюджет, збалансований бюджет, дефіцитний бюджет, профіцитний бюджет, дефіцит державного бюджету, державний борг, прямий державний борг, гарантований (умовний) державний борг, внутрішній державний борг, зовнішній державний борг, обслуговування державного боргу, рефінансування державного боргу, конверсія державного боргу, консолідація державного боргу, податки, фіскальна функція податків, крива Лаффера, розподільча функція податків, регулююча функція податків, стимулююча функція податків, податкова система, об'єкт податку, суб'єкт податку, одиниця оподаткування, податкова ставка, прямі податки, непрямі податки, загальнодержавні податки, місцеві податки, загальні податки, спеціальні податки, акциз, ПДВ, прогресивний податок, регресивний податок, пропорційний податок, кадастровий метод оподаткування, метод «у джерела», метод «за деклараціями».

Методичні поради

У забезпеченні нормального функціонування економіки країни важлива роль належить державі. Розвинута ринкова економіка являє собою оптимальне поєднання ринкового механізму і державного регулювання економічних процесів.

При підготовці **першого питання** перш за все слід з'ясувати необхідність державного регулювання економіки. У зв'язку з цим згадайте, що держава протягом всієї історії свого існування тією чи іншою мірою втручалася в економічні процеси. Це було зумовлено необхідністю утримання державного апарату, прийняття законів, захисту національного ринку.

Проте роль держави в регулюванні економіки спочатку була пасивною, обмеженою. Активну роль відігравав ринковий механізм. З'ясуйте причини, що зумовили необхідність розширення державного регулювання економіки: розвиток продуктивних сил, їх ускладнення; наростання труднощів у взаємодії людини з природою; поглиблення процесу усупільнення виробництва; ускладнення відносин власності; неспроможність ринкового механізму забезпечити зайнятість, соціальну захищеність людей, подолати монополізм, інфляцію, кризи і ін.

Уясніть суть державного регулювання як системи державних заходів, спрямованих на забезпечення нормального процесу суспільного відтворення, сприятливих умов для функціонування економіки.

Проаналізуйте теоретичні погляди на державне регулювання, які можна звести до двох протилежних концепцій: 1) на розширення ролі держави в економіці, яку виражають представники кейнсіанства і неокейнсіанства; 2) на обмеження ролі держави в економіці (неокласики, монетаризм). Розкрийте головні ідеї основних моделей державного регулювання ринкової економіки: кейнсіанської, монетаристської; неокейнсіанської; теорії економіки пропозиції. Поясніть їх роль у відтворювальних процесах, позитивні і негативні наслідки реалізації на практиці.

Регулювання передбачає проведення державою економічної політики. Проаналізуйте головні цілі економічної політики держави, серед яких важливо звернути увагу на: об'єм виробництва, економічне зростання, зайнятість, стабільність рівня цін, баланс у зовнішньоекономічних зв'язках (імпорту і експорту рівновагу, стабільність обмінного курсу), захист навколишнього середовища і ін.

Далі розкрийте економічні функції держави в ринковій економіці: а) законодавчу (створення правової основи функціонування економіки, в тому числі антимонопольного законодавства); б) стабілізуючу (визначення цілей, напрямків і пріоритетів економічного розвитку, підтримання високого рівня зайнятості і цінової рівноваги, стимулювання економічного зростання); в) розподільчу (ефективне розміщення ресурсів, перерозподіл доходів, забезпечення країни суспільними благами); г) зовнішньоекономічну.

Мета держави – створити умови для вільного функціонування ринкового механізму. Поясніть її.

Вивчаючи **друге питання**, з'ясуйте суть таких найважливіших напрямів державного регулювання як: 1) антициклічне регулювання, що має короткочасний характер і спрямоване на послаблення циклічних коливань, зниження рівня інфляції; і 2) програмування, яке носить довготривалий характер і направлене на реалізацію стратегічних цілей.

Методи державного регулювання ринкової економіки поділяються на: а) прямі (інвестиції (державне підприємництво, субсидії приватному бізнесу); державне замовлення; державні ціни; адміністративні методи (заборони, дозволу, примусу), субсидії, субвенції, дотації; ліцензування; квотування; державні стандарти); б) непрямі (правові і економічні (грошово-кредитні, податкові, бюджетні, індикативне планування, митні тарифи) регулятори). Розкрийте їх.

Розглядаючи інструменти державного регулювання економіки, зверніть увагу на наступну їх класифікацію: правові, адміністративні, економічні. Охарактеризуйте ці інструменти.

Далі з'ясуйте форми державного регулювання економіки, серед яких особливу увагу приділіть структурній політиці, антимонопольній політиці, інноваційній політиці, індикативному плануванню, грошово-кредитній політиці, антиінфляційній політиці, соціальній політиці, зовнішньоекономічній політиці, фінансовій політиці.

Розглядаючи структурну політику, розкрийте її суть, цілі і виділіть ключові напрями: створення розвинутого споживчого сектору; подолання

технологічної відсталості; розвиток нових галузей і видів виробництв (носіїв НТП); згортання неефективних сфер використання інвестиційних ресурсів; зниження залежності від імпорту ресурсів; виробництво конкурентоспроможної продукції; активна підтримка малого і середнього бізнесу; стимулювання розвитку підприємств, що знаходяться у стані кризи і ін.

Характеризуючи індикативне планування, поясніть, чим воно відрізняється від директивного, яка його основна мета. Розкрийте основні операції індикативного планування: 1) прогноз (завдання, етапи, види, сценарії); 2) сам план (основні показники) і 3) програми (надзвичайні, цільові). Наведіть приклади.

Що стосується антимонопольної політики, розгляньте її зміст, основні цілі, а також діяльність антимонопольних установ, з допомогою яких вона реалізується і які наділені консультативними та юридичними повноваженнями. Подумайте, чим західноєвропейське антимонопольне законодавство відрізняється від американського. Виділіть також їх спільні основи і простежте еволюцію. Розкрийте методи втілення антимонопольного законодавства. Поясніть особливості антимонопольної політики України.

Далі з'ясуйте суть інноваційної політики держави, що спрямована на створення і поширення нововведень. Розкрийте головні напрямки діяльності держави щодо нововведень (розвиток НТП, оновлення основних фондів, удосконалення і впровадження нових форм управління, організації виробництва і праці). З цією метою держава будує великі науково-дослідні центри та лабораторії, створює науко- та капіталомісткі галузі промисловості, передає патенти та ліцензії підприємствам, надає урядові замовлення на науково-дослідні розробки, готує наукові кадри. Дайте характеристику методам і засобам інноваційної політики.

Вивчаючи грошово-кредитну політику держави, важливо зрозуміти, що вона проводиться в особі Центрального банку, який розробляє і здійснює заходи щодо зміни кількості грошей в обігу, обсягу кредиту і ставки позичкового процента. Вплив здійснюється в двох формах: кредитної експансії (в період спаду) і кредитних обмежень (в період перевиробництва). Поясніть їх.

При цьому розкрийте основні методи грошово-кредитного регулювання: зміну норми обов'язкових резервів комерційних банків, що зберігаються у Центральному банку; купівлю-продаж державних цінних паперів на відкритому ринку; зміну дисконтної ставки при наданні позики комерційним банкам.

Характеризуючи антиінфляційну політику, необхідно враховувати, що вона повинна проводитись комплексно: як монетарними, так і немонетарними методами. Зупиніться на таких заходах: а) стратегічних (розрахованих на перспективу), які передбачають жорстке обмеження на щорічне зростання грошової маси при проведенні грошової політики, скорочення бюджетного дефіциту, протидію зовнішнім інфляційним впливам, підвищення курсу національної валюти; б) тактичних (від яких чекають негайних результатів): збільшення товарності господарства, роздержавлення економіки, стимулювання імпорту, стимулювання заощаджень.

На завершення питання розкрийте суть соціальної політики, яка поділяється на два напрямки: регулювання зайнятості і регулювання доходів.

З'ясуйте суть державної політики зайнятості. Зокрема, проаналізуйте, як держава регулює ринок робочої сили, впливаючи на попит і пропозицію робочої сили. При цьому зверніть увагу на розвиток державного підприємництва, створення і реалізацію програми громадських робіт, стимулювання створення робочих місць, підготовку і перепідготовку кадрів, скорочення тривалості робочого дня, розвиток освіти, охорони здоров'я, допомогу безробітним і ін.

До основних елементів соціального захисту в сфері регулювання доходів відносяться: гарантія мінімуму заробітної плати, гарантія прожиткового мінімуму («межі бідності»), індексація доходів, соціальні виплати («трансферти»), соціальне страхування (в тому числі соціальне забезпечення). Проаналізуйте ці елементи.

Важливу роль у регулюванні національної економіки відіграє фінансова політика держави. Але перш ніж розкрити цю роль, необхідно з'ясувати, що таке фінанси. Тому вивчення **третього питання** розпочніть із визначення суті фінансів. Подумайте, чи можна ототожнювати фінансові відносини з грошовими. Наведіть приклади фінансових відносин.

Поясніть основні функції фінансів: регулюючу, розподільчу, контрольну. Розгляньте структуру фінансової системи, яка включає державні фінанси, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств. Подумайте, чому матеріальну основу фінансової системи суспільства становлять фінанси підприємств, а центральне місце посідають фінанси держави. Розкрийте взаємозв'язок структурних елементів фінансової системи. Зверніть увагу, що вирішальна роль у їх поєднанні належить фінансам держави.

Фінанси також розглядають з точки зору централізованих фінансів, децентралізованих фінансів, фінансів страхування, фінансів системи кредитування. Поясніть їх.

У **четвертому питанні** розгляньте бюджетну систему як головну ланку загальнодержавних фінансів. Проаналізуйте структуру бюджетної системи, яка залежить під державного устрою країни. З'ясуйте суть категорії «бюджет», визначте функції державного і місцевих бюджетів. Зверніть увагу на те, що місцеві бюджети не входять до складу державного бюджету, є самостійними. Проте з державного бюджету можуть отримувати допомоги (дотації, субсидії, субвенції).

Далі розгляньте складові частини бюджету: доходи і витрати. Доходи формуються за рахунок податкових надходжень, доходів від державної власності і державної торгівлі, внесків в державні цільові фонди. Витрати в основному пов'язані з фінансуванням соціальних цілей, господарських, військових, адміністративно-управлінського апарату, обслуговуванням державного боргу. Подумайте, як впливає структура видатків на розвиток економіки.

Перевищення видатків над доходами означає дефіцит бюджету. Розкрийте причини бюджетного дефіциту і поясніть шляхи його покриття.

Далі розгляньте поняття державного боргу. Розмежуйте внутрішній і зовнішній державний борг, прямий і умовний (гарантований) борг. Подумайте, які наслідки має його зростання. Проаналізуйте шляхи погашення як внутрішнього, так і зовнішнього державного боргу.

Вирішальна роль у доходній частині бюджету належить податкам. **П'яте питання** розпочніть із з'ясування суті та функцій податків. Поясніть фіскальну, регулюючу, розподільчу і стимулюючу функції податків. Охарактеризуйте основні елементи податкової системи: суб'єкт, об'єкт, одиницю оподаткування, податкову ставку, податкові пільги.

Класифікацію податків розгляньте за такими критеріями: а) залежно від об'єкта оподаткування (прямі і непрямі); б) залежно від органу, що здійснює стягнення і розпорядження податком (місцеві і державні); в) залежно від порядку використання (загальні і спеціальні). Основну увагу приділіть аналізу прямих податків, що встановлюються на доходи та майно фізичних і юридичних осіб; і непрямих податків, які встановлюються на товари і послуги у вигляді надбавки до їх ціни. Наведіть приклади прямих і непрямих податків. Поясніть їх суть.

Далі розкрийте принципи оподаткування (обов'язковість, рівність, соціальну справедливість, стабільність, економічну обґрунтованість, простоту і доступність, гнучкість і ін.), ставки оподаткування (пропорційно до доходів, прогресивні, регресивні) і методи стягнення податків (кадастровий, «у джерела», за деклараціями). Проаналізуйте недоліки системи оподаткування в Україні.

Розглядаючи фінансову політику, врахуйте, що вона складається з двох взаємозв'язаних напрямів діяльності держави: у сфері оподаткування і регулювання структури державних витрат з метою дії на економіку (фіскальної політики) і в сфері регулювання бюджету (бюджетної політики).

Особливу увагу зверніть на аналіз фіскальної політики держави. Покажіть, як, маневруючи державними видатками і податками, можна регулювати рівень ділової активності і вирішувати різні соціальні завдання. Поясніть, яку фіскальну політику треба проводити в період спаду та піднесення виробництва. Розмежуйте дискреційну і автоматичну фіскальну політику. Проаналізуйте суть і основні концепції бюджетної політики.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. У чому полягає сутність державного регулювання економіки? Чим пояснюється необхідність державного втручання в економіку?
2. Які причини посилюють державне втручання в економіку?
3. Хто виступає суб'єктами державного регулювання економіки? Які об'єкти державного регулювання економіки?
4. Чому за наявності державного втручання сучасну ринкову економіку називають змішаною?
5. Яким повинно бути співвідношення між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням?

6. Від яких факторів залежать обсяги регулюючих функцій держави і ринку?

7. Чи можна вважати тотожними поняття «державне регулювання економіки» й економічна політика?

8. Назвіть основні погляди економістів на роль держави в економіці.

9. Назвіть моделі державного регулювання економіки і поясніть, чим вони відрізняються одна від одної.

10. Чим відрізняється роль держави в ринковій економіці від ролі держави в централізованому керованому господарстві?

11. Якими проблемами ринкової економіки повинна займатися держава? Які функції покладені на державу у процесі регулювання економіки?

12. Що таке «суспільні блага»? Чому з розвитком суспільства збільшується їх кількість?

13. Чи можливі невдачі державного регулювання, які будуть гірші за невдачі ринку?

14. Визначте цілі державного регулювання економіки.

15. Дайте характеристику основним напрямкам державного регулювання економіки. У чому полягає суть антициклічного регулювання та програмування національної економіки?

16. Які методи державного регулювання економіки вам відомі? Розкрийте їх суть та поясніть, від чого залежить їх вибір?

17. Чому в економіці будь-якої країни роль державного сектору історично зростає?

18. Охарактеризуйте основні інструменти державного регулювання економіки.

19. Розкрийте форми державного регулювання економіки. Чи існує взаємозв'язок форм і методів державного регулювання? В чому він полягає?

20. Які ви можете назвати форми державної допомоги приватним фірмам?

21. Яким чином держава може гарантувати конкуренцію?

22. Які ви знаєте антициклічні заходи держави?

23. Які проблеми вирішує держава, збільшуючи кількість грошей в обігу?

24. Які проблеми вирішує держава, встановлюючи норми прискореної амортизації?

25. Як впливає на підприємницьку діяльність зменшення (збільшення) норми обов'язкових резервів банків?

26. Для чого держава підвищує ставку позичкового процента для комерційних банків?

27. Якими заходами впливає держава на безробіття і інфляцію?

28. Чому в розвинутих країнах існує необхідність у соціальному захисті населення?

29. Назвіть складові частини соціального захисту населення.

30. Чому потрібна індексація доходів населення? Назвіть принципи індексації грошових доходів населення.

31. Чи потрібен диференційований підхід до індексації грошових доходів? Чому?

32. Припустимо, що переваги в індексації доходів надаються малозабезпеченим верствам населення. До якого недоліку це може призвести?

33. Чому при індексації доходів слід враховувати рух не лише цін на споживчі товари і послуги, а й заробітної плати?

34. У чому полягає різниця між соціальними виплатами («трансфертами») і соціальним страхуванням?

35. Чи варто підтримувати рівність доходів всіх членів суспільства?

36. Що таке фінанси і які причини їх утворення? Чи можна ототожнювати фінанси з грошовими відносинами?

37. У чому полягають функції фінансів?

38. Як ви розумієте фінансову систему та її складові? Які особливості має кожна складова фінансової системи?

39. Чому фінанси підприємств є матеріальною основою фінансової системи, а центральне місце посідають загальнодержавні фінанси?

40. Що таке бюджет держави? Назвіть основні статті доходів та видатків державного бюджету.

41. Для чого необхідні державний і місцеві бюджети в ринковій економіці?

42. Чи можна стверджувати, що місцеві бюджети – складова частина державного бюджету?

43. Що таке бюджетний дефіцит? Які шляхи його покриття?

44. Чи можна сказати, що існування бюджетного дефіциту завжди завдає шкоди економічному розвитку країни?

45. Який спосіб фінансування бюджетного дефіциту буде більш інфляційним – створення нових грошей чи позика в населення? Чому? Обґрунтуйте відповідь.

46. Чи можна однозначно стверджувати, що бездефіцитність означає «здоров'я» економіки?

47. Що таке державний борг? За яких умов утворюється державний борг?

48. «Внутрішній державний борг – це наш борг самим собі». Дайте оцінку висловлюванню. Які можливості має уряд для зменшення внутрішнього боргу?

49. Чи впливає на рівень життя населення внутрішній державний борг?

50. Чому державний борг одночасно є і державним кредитом?

51. Чи небезпечний державний борг для національної економіки в цілому?

52. Чи є державний борг України тягарем для майбутніх поколінь?

53. Що таке податки?

54. Назвіть принципи оподаткування.

55. Що утворює податкову систему?

56. Які податки належать до загальнодержавних, а які – до місцевих?

57. Чим прямі податки відрізняються від непрямих?

58. Як держава може впливати на підприємницьку діяльність через регулювання своїх витрат?

59. Чому податкові системи більшості країн носять прогресивний характер?

60. Чому в останні роки в розвинених країнах існує тенденція зниження ступеня прогресивності податкових систем (особливо податків на прибуток корпорацій)?

61. Як можна перекласти податковий тягар на інших осіб?

62. Як розуміти проблему подвійного оподаткування?

63. Чи можна податки на спадщину вважати несправедливими?

64. У чому полягає сутність фіскальної політики? Як можна з допомогою фіскальної політики стабілізувати національну економіку?

65. Яким чином держава може стимулювати виробничу активність?

66. Як впливає на підприємницьку діяльність збільшення (зменшення) податків?

67. Як треба змінити оподаткування для зменшення долі інвестицій і збільшення долі споживання у національному доході?

Вправи для самостійної роботи

1. Дайте відповіді на запитання.

Цілі макроекономічної політики: ВВП, зайнятість, стабільність цін, збалансований платіжний баланс, економічне зростання, захист навколишнього середовища.

а) Чи має держава можливості досягнення перерахованих цілей одночасно?

б) Чи може держава вибрати цілі?

в) Чи існує проблема несумісності цілей?

2. Оцініть ситуацію.

Однією із цілей макроекономічної політики є зростання об'єму виробництва.

а) Відповідно до однієї із теоретичних концепцій, зростання об'єму виробництва повинно стимулюватися, в першу чергу, бюджетно-податковою політикою держави; роль грошової політики стоїть на другому плані.

б) З точки зору опонуючої концепції, зростання об'єму виробництва досягається на основі саморегулюючих ринкових механізмів при непрямій дії на об'єм грошової маси, тобто пріоритет надається грошовій політиці, а не бюджетно-податковій.

Характерна риса якої концепції запропонована у варіанті а) й у варіанті б)?

3. Які з перерахованих благ повинні, на вашу думку, отримати громадяни з допомогою ринку, а які забезпечуються державою:

а) продукти харчування;

б) освіта;

в) житло;

г) медичне обслуговування;

д) доставка пошти?

Обґрунтуйте свій вибір.

4. Чи правильні твердження?

- а) більшість товарів і послуг, що виробляється в ринковій економіці, – це товари і послуги індивідуального вжитку,
- б) суспільні товари повинні вироблятися державою,
- в) обидва фактори – ринок і уряд – важливі для нормального функціонування економіки,
- г) державна політика, що коригує невдачі ринкового механізму, завжди веде до бажаних результатів,
- д) засилля бюрократії веде до зниження ефективності і тому є одним з недоліків державного регулювання економіки,
- е) державний сектор охоплює всю діяльність державних одиниць у виробництві та споживанні,
- є) до суспільних благ можна віднести автостоянки, освітлення вулиць, тенісні корти, охорона громадського правопорядку в місті.

5. Що з наведених положень належить до фінансових відносин?

- 1) виплата робітникам заробітної плати;
- 2) продаж картоплі на ринку;
- 3) формування фонду оплати праці робітників;
- 4) відрахування прибуткового податку у державний бюджет;
- 5) виплата допомоги при безробітті;
- 6) сплата внесків у фонд соціального страхування;
- 7) купівля продуктів у магазині;
- 8) повернення боргу між друзями;
- 9) сплата підприємцем податків.

6. Визначте, до якого виду податків (прямі, непрямі) відносяться і за якою ставкою (пропорційною, прогресивною, регресивною) стягуються такі податки:

- а) прибутковий податок з громадян;
- б) податок на прибуток підприємств;
- в) податок на добавлену вартість;
- г) акцизний збір;
- д) податок на нерухоме майно громадян;
- е) податок на майно підприємств.

7. Чи правильні твердження?

- 1) для того, щоб стимулювати виробництво, держава зменшує податки,
- 2) податкова ставка – це відношення вилученої частини доходу до загальної його суми,
- 3) питання, з кого стягувати податки – це проблема об'єктів оподаткування,
- 4) податок на додану вартість належить до прямих податків,
- 5) як правило, бюджет нашої країни зводиться з профіцитом,
- 6) однією із складових покриття дефіциту бюджету є іноземні позички,

- 7) в умовах нашої країни більша частина надходжень акумулюється в місцевих бюджетах;
- 8) державний бюджет – це фінансовий план державних доходів і витрат;
- 9) субсидії й дотації – це обов’язкові платежі до бюджету фізичних і юридичних осіб;
- 10) державний борг – це сума загальної заборгованості фірм і домашніх господарств державі;
- 11) для покриття дефіциту держбюджету держава змушена здійснювати емісію грошей;
- 12) держава зменшує ставку податку з метою стимулювання виробництва товарів і послуг;
- 13) в Україні застосовуються елементи пропорційного оподаткування.

8. Нижче перераховано кілька заходів податкової політики. Вкажіть для кожного з них, чи є він прикладом експансійної (Е), чи рестрикційної (С) політики, а також, чи він представляє автоматичний (А), чи законодавчий (З) стабілізатор.

Заходи уряду	Е чи С	А чи З
1. Знижує податки на прибуток		
2. Скасовує сприятливий податковий режим на доходи		
3. Зростають прибутки населення, а отже, податкові надходження		
4. У результаті спаду більше громадян потребує допомоги		
5. Приймає нову масштабну космічну програму		
6. Підвищує податки на нерухомість		
7. Зростають прибутки підприємств, а отже податкові надходження		
8. Підвищує податки на прибуток підприємств		
9. Підвищує розмір виплат по безробіттю		
10. Вводить пільги при оподаткуванні для спільних підприємств		

Задачі для аудиторного розв’язання

1. Потенційний ВВП країни становив 70 млрд гр. од., фактичний ВВП дорівнював 64 млрд гр. од. Сума податкових надходжень до бюджету країни складає 20% від ВВП (інших надходжень до бюджету немає). Державні видатки на товари і послуги дорівнюють 15 млрд гр. од. Визначте:

а) Що спостерігається в країні – дефіцит чи надлишок державного бюджету та його розмір?

б) Як зміниться сальдо державного бюджету в умовах повної зайнятості?

2. Який вид податкової ставки було застосовано в кожному прикладі оподаткування?

а) якщо платник податку отримав дохід у сумі 2 тис. гр. од., він повинен сплатити 400 гр. од. до бюджету, а дохід 5 тис. гр. од. – 1 тис. гр. од.

б) отримавши прибуток у сумі 100 тис. гр. од., підприємець сплатив 25 тис. гр. од. податку, а з прибутку 150 тис. гр. од. – 30 тис. гр. од.

3. Фірма «Альфа» виготовила вироби та продала їх споживачам. Чому дорівнює вартість проданих фірмою виробів, якщо після сплати ПДВ вона отримала 160 тис. гр. од.? Ставка ПДВ 20%.

4. Крива попиту описується рівнянням: $Q_d=500-P$, а пропозиції $Q_s=2P-130$. Державою встановлено податок з продажу – 60 гр. од. Визначте: а) параметри рівноваги до введення податку і після нього; б) величину податку, яку сплачують продавці та покупці в бюджет країни.

5. Попит на гроші в країні заданий функцією $Q_d=420-3600P$, а пропозиція грошей $Q_s=120$ млн гр. од.

а) Визначте рівноважну ставку відсотка;

б) Як зміниться ставка відсотка, якщо Центробанк зменшить пропозицію грошей до 80 млн гр. од. Проілюструйте ситуацію графічно;

в) Стримуючою чи стимулюючою буде така політика держави? Відповідь обґрунтуйте.

Задачі для самостійного розв'язання

1. Визначити дефіцит або надлишок державного бюджету, якщо є такі показники в млрд гр. од.):

- 1) податок на додану вартість – 237,
- 2) централізований експорт – 115,
- 3) оборона – 144,
- 4) кошти на надзвичайні обставини – 62,
- 5) кошти від приватизації – 48,
- 6) акцизи – 58,
- 7) прибутковий податок – 12,
- 8) податок на прибуток – 171,
- 9) соціально-культурні заходи – 161,
- 10) обслуговування внутрішнього боргу – 210,
- 11) фінансування місцевих бюджетів – 94.

2. Потенційний ВВП складає 80 млрд дол., а фактичний ВВП дорівнює 60 млрд дол. Сума податкових надходжень до державного бюджету складає 50% від обсягу ВВП. Державні видатки на товари й послуги склали 20 млрд дол. Трансфертні платежі склали 14 млрд дол. Державний борг країни складає 20 млрд дол., ставка відсотка з обслуговування боргу складає 10% річних. Визначте розмір дефіциту або надлишку державного бюджету та його рівень.

3. В умовах повної зайнятості невеличка острівна країна мала наступні показники в n році: ВВП – 56 млрд гр. од., доходи бюджету – 10% від ВВП, державні видатки – 5,6 млрд гр. од. Через ураган, що пронісся по країні,

економіці були завдані значні збитки, і наступного року економічні показники мали такий вигляд: ВВП – 42 млрд грн. од., доходи бюджету – 4,2 млрд грн. од. Видатки бюджету зросли на 1,4 млрд грн. од. (спрямовані на ліквідацію наслідків екологічного лиха). Визначте: а) сальдо державного бюджету за n рік; б) сальдо держбюджету за наступний рік.

4. Чистий прибуток фірми становив у минулому році 9 млн грн. од. Дохід від реалізації – 32 млн грн. од., витрати – 20 млн грн. од. Яку суму податку на прибуток сплатила фірма, якщо припустити, що від інших податків вона звільнена? Якою була ставка оподаткування?

5. Валовий дохід від реалізації продукції підприємства у минулому році дорівнював 2 млн грн. од., витрати – 1,1 млн грн. од. У бюджет підприємство сплатило 270 тис. грн. од. податку на прибуток. Яка ставка податку встановлена для підприємства?

6. Попит і пропозиція товару А задані функціями: $Q_D=400-P$, $Q_S=2P-260$, (кількість – в тис. шт., ціна – в грн. од.). До чого призведе введення акцизу у розмірі 15 грн. од. за одиницю? Розрахуйте суму податкових надходжень до бюджету.

7. Розрахуйте ставку податку на прибуток підприємця, якщо його виручка від реалізації продукції за певний період склала 260 тис. грн. од., загальні витрати – 190 тис. грн. од., сплачені податки – 20 тис. грн. од.

8. Розрахуйте ставку податку на прибуток підприємця, якщо його виручка від реалізації продукції за певний період склала 320 тис. грн. од., загальні витрати – 240 тис. грн. од., чистий прибуток – 60 тис. грн. од.

Тема 15. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1. Об'єктивні передумови виникнення, суть і основні етапи розвитку світового господарства.

2. Структура світового господарства.

3. Загальні риси світового господарства.

4. Міжнародний поділ праці – матеріальна основа світового господарства. Фактори, напрями, форми міжнародного поділу праці.

Теми рефератів

1. Глобалізація економіки як тенденція світового розвитку.

2. Ефективність міжнародного поділу праці.

3. Міжнародна спеціалізація виробництва і міжнародна виробнича кооперація.

4. Транснаціональні корпорації і розвиток міжнародних виробничих зв'язків.
5. Головні інтеграційні об'єднання сучасного світового господарства.
6. Україна і Євросоюз.

Основні терміни і поняття

Світове господарство, економічно розвинуті країни, нові індустріальні країни, країни з перехідною економікою, країни, що розвиваються, країни ОПЕК, відкритість економіки, експортна квота, імпортна квота, зовнішньоторговельна квота (індекс товарності), інтернаціоналізація виробництва, інтернаціоналізація капіталу, інтернаціоналізація господарського життя, міжнародна економічна інтеграція, преференційні торговельні угоди, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз, Європейський союз, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН, АТЕС, СНД, ЮНІДО, ЮНКТАД, глобалізація економіки, ТНК, теорія абсолютних переваг, теорія порівняльних переваг, міжнародний поділ праці, міжнародна спеціалізація, міжнародна кооперація.

Методичні поради

Завершують вивчення курсу економічної теорії теми, присвячені функціонуванню світового господарства. В сучасних умовах посилюється взаємозалежність національних господарств, зростає роль зовнішніх факторів у процесі відтворення. Тому важливо розглянути, як взаємодіють країни у світовій економічній системі, в яких формах проявляються міжнародні економічні зв'язки.

При підготовці **першого питання** з'ясуйте фактори, що сприяли утворенню на початку ХХ століття світового господарства (розвиток великої фабрично-заводської індустрії в ряді провідних країн, створення світового ринку, вивіз капіталу, підпорядкування економічно слаборозвинених країн імперіалістичним державам). Проаналізуйте основні етапи розвитку світового господарства.

Важливо зрозуміти, що світове господарство – це сукупність національних господарств, зв'язаних міжнародними економічними відносинами. Подумайте, чим зумовлена необхідність зв'язків між державами. При цьому врахуйте такі фактори, як нарощування ядерних потенціалів, НТР, інтернаціоналізація господарського життя, необхідність розв'язання глобальних проблем.

Вивчаючи **друге питання**, слід виходити з того, що сучасний світ дуже різноманітний і суперечливий, тому країни важко класифікувати. Поділяють країни за різними критеріями (в залежності від структури господарства, від рівня організації економіки, від експортної орієнтації і ін.). Наведіть приклади.

Виходячи із спільних соціально-економічних ознак і рівня економічного розвитку, можна умовно поділити світове господарство на: індустріально розвинені країни; нові індустріальні країни; країни-експортери нафти; країни з перехідною економікою; економічно відсталі країни. Дайте їм характеристику, наведіть приклади.

У **третьому питанні** назвіть основні чинники, що визначають розвиток світового господарства; проаналізуйте характерні риси сучасного світового господарства. Поясніть, що слід розуміти під поняттям «відкрита економіка», назвіть її основні ознаки. Далі охарактеризуйте кількісні показники, що характеризують ступінь відкритості економіки (експортну квоту, імпорتنу квоту, зовнішньоторговельну квоту).

Зверніть увагу на розвиток процесів інтернаціоналізації та міжнародної економічної інтеграції. З'ясуйте суть міжнародної економічної інтеграції, розкрийте її основні риси: високий рівень міжнародного поділу праці; інтенсивний обмін товарами, послугами, капіталом, робочою силою; сприятливі пільгові умови для співробітництва; спільна погоджена внутрішня і зовнішня політика в торгівлі, сільському господарстві, транспорті, валютній сфері; розширення сфери співробітництва та ін. Проаналізуйте етапи інтеграції: преференційні торговельні угоди, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз. Назвіть найбільші регіональні інтеграційні угруповання. Особливу увагу приділіть створенню та еволюції Європейського союзу. Проаналізуйте, як виник ЄС, яка мета об'єднання, яких досягнуто результатів за роки існування, які перспективи розвитку. В той же час зверніть увагу і на проблеми, що існують в інтеграційному об'єднанні.

Далі з'ясуйте поняття «глобалізація економіки», визначте риси сучасної глобальної економіки, розкрийте наслідки глобалізації економіки.

У **четвертому питанні** поясніть теорії абсолютних і порівняльних переваг; розкрийте суть міжнародного поділу праці як спеціалізації окремих країн на виробництві певної продукції, що зумовлює необхідність обміну результатами виробництва між ними. З'ясуйте вплив на міжнародний поділ праці природних факторів, НТП, соціально-економічних умов. Подумайте, в чому полягають переваги міжнародного поділу праці і чому в сучасних умовах він поглиблюється.

Проаналізуйте основні напрями міжнародного поділу праці: міжнародну спеціалізацію і міжнародну кооперацію. Спеціалізація має дві історичні форми: міжгалузеву і внутрішньогалузеву. Остання в сучасних умовах поділяється на такі види: предметну, типорозмірну, подетальну, технологічну і наукову. Поясніть їх суть. Наведіть приклади.

Далі розкрийте суть і наведіть приклади міжнародної кооперації. З'ясуйте, чим міжнародна виробнича кооперація обумовлена, розкрийте найважливіші форми кооперування: підрядне кооперування, кооперування на основі організації спільного підприємства і кооперування на основі погодження виробничих програм. Розмежуйте і поясніть методи різних форм кооперування. Подумайте, як створюються і функціонують спільні підприємства, в чому полягають переваги виробничого кооперування.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. Що таке світове господарство? Які об'єктивні умови його формування?
2. Охарактеризуйте етапи формування і розвитку світового господарства.

3. Чому за сучасних умов нераціональна і неможлива економічна замкнутість національних господарств?
4. Охарактеризуйте структуру світового господарства.
5. Назвіть характерні риси сучасного світового господарства.
6. Якими показниками можна визначити ступінь включення країни у світогосподарські зв'язки?
7. Що таке інтернаціоналізація виробництва? Які риси притаманні сучасному етапу інтернаціоналізації виробництва?
8. Що таке економічна інтеграція? Порівняйте основні форми економічної інтеграції. Наведіть приклади.
9. Які аргументи можна навести «за» і «проти» економічної інтеграції?
10. Поясніть твердження: «Економічна інтеграція веде подвійну гру. Вона спроможна стимулювати вільну торгівлю між країнами-членами об'єднання і в той же час ставить серйозні перепони для торгівлі з третіми країнами».
11. Які види інтеграційних об'єднань вам відомі? Чим вони відрізняються одне від одного?
12. Що ви розумієте під міжнародним поділом праці?
13. Охарактеризуйте принципи абсолютних та порівняльних переваг.
14. Які фактори визначають міжнародний поділ праці?
15. Чому на сучасному етапі значно посилюються тенденції до поглиблення міжнародного поділу праці?
16. В чому полягають переваги міжнародного поділу праці?
17. Наведіть приклади предметної, подетальної та наукової спеціалізації країн.

Вправи для самостійної роботи

1. Визначте, які з наступних тверджень є правильними.

- 1) НАФТА – це загальний ринок у Північній Америці.
- 2) Зона вільної торгівлі – це територія з особливо вигідними умовами для іноземних і національних підприємців.
- 3) Членами ЄС є Польща, Угорщина, Чехія, Словаччина, Болгарія, Румунія.
- 4) Експортна квота як показник відкритості економіки характеризує роль країни як покупця на світовому товарному ринку.
- 5) На міжнародний поділ праці впливають лише природно-кліматичні умови.
- 6) Принцип порівняльної переваги сформулював А.Сміт.
- 7) Світове господарство як цілісна система склалося на рубежі XIX-XX ст.
- 8) Основними напрямками міжнародного поділу праці є міжнародна спеціалізація і міжнародна кооперація.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. На основі наведених нижче даних про можливості виробництва сиру і хліба підрахуйте, яка з двох країн експортуватиме сир до іншої? Які умови обміну сиру на хліб були б корисними для обох країн?

	Сир	Хліб
Швейцарія	10 одиниць	5 одиниць
Україна	40 одиниць	60 одиниць

2. Дві країни витрачають на виробництво таких товарів робочий час у таких співвідношеннях:

Країни	Витрати робочого часу в годинах на	
	Рис (100 кг)	Цвяхи (100 кг)
А	40	20
Б	60	80

Якщо за одиницю вимірювання взяти витрати робочого часу, то:

- яка з країн має абсолютну перевагу?
- що можна сказати про порівняльні переваги?

Задачі для самостійного розв'язання

1. Виробничі можливості США і Марокко наведені в таблиці.

	США	Марокко
Комп'ютери, тис. шт.	54	12
Апельсини, тис. тонн	24	24

- Визначте альтернативну вартість виробництва комп'ютерів і апельсинів у кожній з країн.
- Яка країна має порівняльні переваги у виробництві комп'ютерів? Апельсинів?
- На виробництві якого з наведених товарів є сенс спеціалізуватися США? Марокко?

2. Країна А може виробляти 1000 автомобілів або 400 мотоциклів. Країна Б може виробляти 500 автомобілів або 100 мотоциклів. Визначте, яка країна і за якого товару має абсолютну й порівняльну перевагу. Обчисліть можливу вигоду від спеціалізації й торгівлі.

Тема 16. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- Міжнародна торгівля товарами та послугами.
- Міжнародна міграція капіталу.
- Міжнародна міграція робочої сили.
- Міжнародне науково-технічне співробітництво.
- Міжнародні валютні відносини.

Теми рефератів

- Механізм формування світових цін.
- Сучасний стан зовнішньої торгівлі України.
- Україна і СОТ.
- Роль прямих іноземних інвестицій у розвитку економіки України.
- Основні тенденції міграції капіталу в сучасних умовах.
- Сучасний стан світової валютної системи і тенденції її розвитку.

7. Валютні відносини в Україні.
8. Міжнародний валютний фонд і його функції.
9. Участь України у міжнародних фінансово-кредитних організаціях.
10. Стан і перспективи розвитку економіки України у контексті економічної глобалізації.
11. Цілі і напрями зовнішньоекономічної політики України.
12. Форми економічного співробітництва у вирішенні глобальних проблем.

Основні терміни і поняття

Міжнародна торгівля, експорт, імпорт, торговий баланс, активний торговий баланс, пасивний торговий баланс, зовнішньоекономічний оборот, реекспорт, реімпорт, протекціонізм, фритредерство, Світова організація торгівлі, мито, імпортна товарна квота, ліцензування, світові ціни, інтернаціональна вартість, валютний демпінг, товарний демпінг, вивіз підприємницького капіталу, вивіз позичкового капіталу, прямі інвестиції, портфельні інвестиції, міграція, еміграція, імміграція, міжнародна валютна система, Бреттон-Вудська валютна система, Ямайська валютна система, валюта, національна валюта, іноземна валюта, вільно конвертована валюта, частково конвертована, неконвертована валюта, резервна валюта, валютний курс, фіксований курс, плаваючий курс, СПЗ, євро, валютні інтервенції, платіжний баланс, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Методичні поради

Готуючи **перше питання**, розкрийте суть історично першої форми міжнародних економічних відносин – міжнародну торгівлю товарами. Подумайте, чому виник і розвивається світовий ринок. Охарактеризуйте особливості світового ринку: вплив зовнішньоекономічної політики окремих держав, існування особливої системи цін – світових; жорстка конкуренція.

Зовнішньоекономічна політика в сфері торгівлі проводиться в двох формах: фритредерства і протекціонізму. Проаналізуйте їх суть, позитивні і негативні наслідки; розкрийте основні засоби протекціонізму: мито, імпортна товарна квота, ліцензування.

Щодо світових цін, важливо зрозуміти, що в основі їх формування лежить інтернаціональна вартість. Подумайте, як вона визначається, які ціни найбільш близькі до рівня світових. Проаналізуйте фактори, що впливають на світові ціни: валюта платежу, умови розрахунку, характер поставки і ін.

З метою послаблення позицій конкурентів на світовому ринку окремі держави застосовують товарний і валютний демпінг. Поясніть їх суть. Далі розкрийте основні показники міжнародної торгівлі: зовнішньоторговий оборот, торговельний баланс, експортна квота, індекс товарності.

Завершуючи розгляд першого питання, проаналізуйте сучасні тенденції розвитку світової торгівлі: зміни в структурі світового експорту; зміни в

співвідношенні сил між країнами; підвищення значення міждержавного регулювання зовнішньоторгових операцій і т.д.

Розглядаючи **друге питання**, охарактеризуйте міграцію капіталу, розкрийте причини ввозу і вивозу капіталу. У зв'язку з цим поясніть суть «відносного надлишку капіталу на національному ринку».

Далі розгляньте форми вивозу капіталу: вивіз підприємницького капіталу і вивіз позичкового капіталу. Перша характеризується будівництвом за кордоном власних (або на паях) підприємств; придбанням частини акцій діючих за кордоном підприємств або контрольного пакету акцій; відкриттям власних філій, дочірніх компаній. Залежно від контролю над вкладеним капіталом інвестиції поділяються на прямі і портфельні. Поясніть їх відмінності.

Друга форма вивозу капіталу – це позики через систему міжнародного кредиту. З'ясуйте основні форми міжнародного кредиту, які відрізняються одна від одної за строками надання, за формою надання, за цільовим призначенням, за видами позичальників і кредиторів.

Проаналізуйте основні тенденції вивозу капіталу в сучасних умовах: зростання його розмірів, зміну співвідношення сил, зміну напрямів вивозу, зростання зовнішнього боргу країн і т.д. У зв'язку з цим з'ясуйте причини перетворення ряду розвинених країн із провідних експортерів капіталу в його імпортери; перетворення в інвесторів капіталу ряду країн, що розвиваються; зростання іноземних інвестицій в країни Східної Європи. Подумайте, які наслідки має вивіз капіталу для країн, що його ввозять і вивозять.

Розгляд **третього питання** передбачає з'ясування причин переміщення працездатного населення із країни в країну; основних форм міграції в залежності від напрямку руху робочої сили, від рівня кваліфікації, відповідно до законодавства. Розкрийте їх. Покажіть, які основні центри тяжіння іноземної робочої сили склались в сучасних умовах. Поясніть, які проблеми вирішує, а які породжує міграція робочої сили.

Розглядаючи **четверте питання**, з'ясуйте етапи розвитку міжнародного науково-технічного обміну і основні його форми: обмін знаннями і інформацією, обмін вченими і спеціалістами, підготовку національних кадрів за кордоном, науково-технічну кооперацію, міжнародний інжиніринг і ін. Наведіть приклади міжнародного науково-технічного співробітництва.

Обслуговують економічні зв'язки між країнами міжнародні валютні відносини. У **п'ятому питанні** проаналізуйте основні етапи розвитку світової валютної системи: а) золотомонетний стандарт; б) золотодевізний (золотозлитковий) стандарт; в) золотодоларовий стандарт (Бреттон-Вудську валютну систему); г) Ямайську валютну систему.

Розгляньте класифікацію валюти за такими критеріями: 1) за представництвом (національна, іноземні, колективна); 2) за обмінюваністю (вільно конвертована, частково конвертована, не конвертована). З'ясуйте, як визначається валютний курс, як він впливає на зовнішню торгівлю і становище населення. Проаналізуйте види валютних курсів: фіксований, плаваючий і керовано плаваючий. Подумайте, що є розрахунковою базою для фіксованого валютного курсу, які фактори впливають на плаваючий курс.

На завершення розгляньте основні способи державного регулювання валютних курсів: валютні інтервенції, контроль над зовнішньою торгівлею, валютний контроль, макроекономічне регулювання. З'ясуйте також суть поняття «платіжний баланс», проаналізуйте його структуру.

Розгляньте також суть та функції міжнародних фінансових організацій. З'ясуйте основну мету і функції Міжнародного валютного фонду, який був утворений після другої світової війни для надання кредитів в іноземній валюті країнам з тимчасовим дефіцитом платіжного балансу і для здійснення заходів з підтримання валютних курсів. Поясніть, як формується його статутний капітал, як працюють керівні органи.

Далі розгляньте діяльність таких міжнародних організацій як Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна фінансова корпорація і Міжнародна асоціація розвитку, що входять до Світового банку і надають довгострокові кредити на державні програми лише урядам і центральним банкам; Банк міжнародних розрахунків, який сприяє співробітництву між центральними банками країн – його членів; Європейський банк реконструкції та розвитку, що утворений для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та СНД.

Питання для підсумкового контролю та обговорення

1. Назвіть основні форми міжнародних економічних відносин і дайте їх загальну характеристику.
2. Чому сьогодні країни не можуть існувати ізольовано від світових господарських зв'язків?
3. Чому виник і розвивається світовий ринок ?
4. Що таке зовнішньоторговельний оборот, активне і пасивне сальдо торгового балансу?
5. Поясніть зміст політики протекціонізму. Які позитивні і негативні наслідки політики протекціонізму? Порівняйте їх.
6. Наведіть аргументи для обґрунтування необхідності посилення протекціонізму в зовнішній торгівлі.
7. Поясніть зміст політики вільної торгівлі. Припустимо, що ви її прихильник. Які аргументи наведете ви для доказу необхідності лібералізації торгівлі в суперечці з протекціоністами?
8. Як формується торговий баланс країни? Чому торговельний баланс займає важливе місце у системі національних економічних показників?
9. Про що свідчить позитивне і негативне сальдо торговельного балансу?
10. Як впливає на національне виробництво імпорт і експорт?
11. Як формуються світові ціни?
12. Який вплив справляє міжнародний рух капіталу на розвиток світового господарства?
13. Поясніть суть «відносного надлишку капіталу на національному ринку».
14. У чому полягає різниця між прямими і портфельними інвестиціями? Наведіть приклади.

15. Чому в сучасних умовах розвинені країни перетворилися із ведучих експортерів капіталу в його імпортери?

16. У чому виявляються позитивні й негативні наслідки міжнародної міграції робочої сили?

17. Яку роль відіграє міграція робочої сили в економічно розвинені країни?

18. Чому працездатне населення мігрує із однієї країни в іншу країну?

19. Що таке міжнародна валютна система? Назвіть її основні елементи.

20. Які етапи розвитку міжнародної валютної системи вам відомі? Назвіть переваги і недоліки кожної з них.

21. Чому відмінено золотий стандарт?

22. Як визначається валютний курс в сучасних умовах і які основні фактори впливають на нього?

23. Порівняйте плаваючі і фіксовані валютні курси. В чому особливості кожного з них?

24. Що таке конвертована валюта?

25. Чи згодні ви з таким твердженням: «Підвищення ціни долара в гривнях обов'язково означає падіння гривні в доларах»?

26. У чому полягає суть європейської валютної системи? Яка мета її створення?

27. Назвіть основні міжнародні валютно-фінансові організації та охарактеризуйте їх.

Вправи для самостійної роботи

1. Чи можна погодитися з такими твердженнями:

1) країна, чиє економічне зростання випереджає зростання її провідних торгових партнерів, може чекати, що міжнародна вартість її валюти знизиться;

2) країна, в якій відсоткові ставки зростають швидше, ніж в інших країнах, може розраховувати на те, що міжнародна вартість її валюти зросте;

3) валюта країни подорожчає, якщо темпи інфляції в ній нижчі, ніж в інших країнах світу.

4) реекспорт – це придбання реекспортованого товару країною-споживачем;

5) реімпорт – придбання в іншій країні товарів не для власного використання, а для перепродажу третій країні;

6) прямі інвестиції дають право контролю за підприємствами;

7) запровадження мита стимулює внутрішнє споживання в країні.

8) імпорт товарів і послуг спричиняє зростання внутрішніх цін та інфляцію.

2. Подумайте, які із зазначених фактів можна використати як аргументи на користь протекціонізму, а які – лібералізму в зовнішньоекономічній діяльності України?

а) конкурентоспроможність українських товарів є низькою;

б) Україна не має сучасних технологій для більшості виробництв;

в) в Україні спостерігається тенденція до зростання безробіття;

г) Україні не вистачає валютних ресурсів для імпорту найнеобхідніших товарів.

3. Якщо країна підвищить мито на імпортовані тканини, які наслідки зміни тарифу для:

- а) споживачів цієї країни;
- б) місцевих виробників тканин;
- в) іноземних експортерів.

4. Яким чином зниження і підвищення вартості валюти може відобразитись на:

- а) споживачах;
- б) галузях, що працюють на імпортній сировині і обладнанні;
- в) галузях, що експортують свою продукцію;
- г) галузях, що конкурують на внутрішньому ринку з імпортними товарами?

5. Вкажіть, які з наведених нижче ситуацій можуть підвищити або знизити курс гривні відносно американського долара:

- а) США здійснюють по відношенню до України пільгову тарифну політику;
- б) Американські споживачі масово почали споживати вино «Масандра», чим скоротили споживання вітчизняних напоїв;
- в) в Україні триває інфляція;
- г) в економіці США передбачається значний спад виробництва;
- д) Україна здійснює політику «дорогих» грошей.

6. Вкажіть, як кожна із наведених нижче ситуацій вплине на зміну курсу гривні відносно євро:

- а) Україна зіткнулася з гіперінфляцією;
- б) в Україні має місце різкий спад виробництва;
- в) українські товари стають привабливими для жителів Німеччини;
- г) економіку Німеччини чекає серйозний спад виробництва;
- д) український уряд створив сприятливі умови для інвестицій капіталу німецькими фірмами в українську економіку.

Задачі для аудиторного розв'язання

1. Американська фірма поставляє деталі для виробництва кондиціонерів англійській компанії. Визначте, яких збитків зазнають американські експортери внаслідок зниження курсу фунта стерлінгів із 2,8 дол. до 2,4 дол. за 1 фунт стерлінгів, якщо сума не виконаних ними контрактів перед партнерами складає 35 млн фунтів стерлінгів.

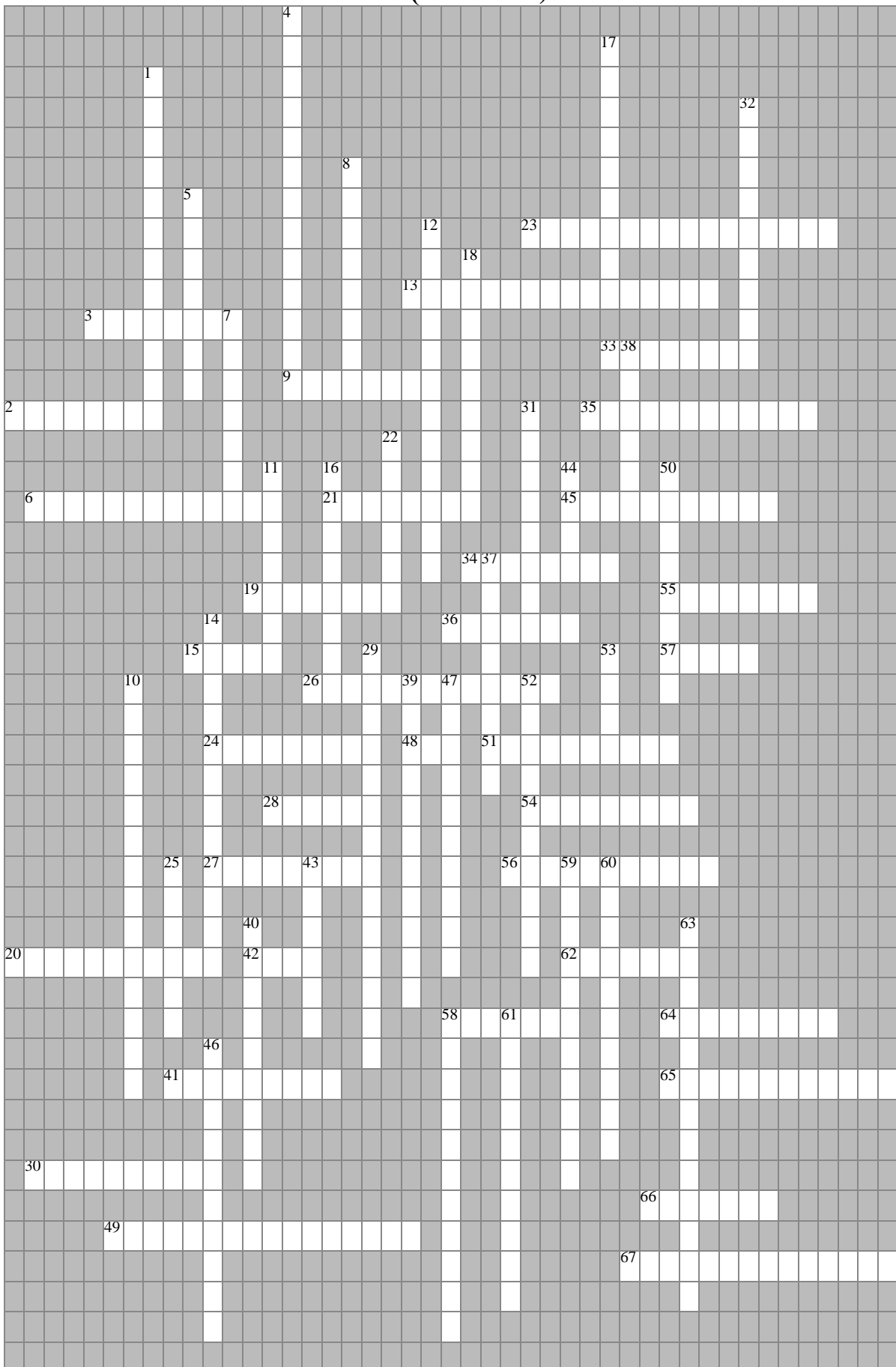
2. 1 вересня фермер уклав угоду на постачання за кордон пшениці на 185000 дол. США. Через місяць кошти на товар було сплачено, але курс долара

зменшився з 21,335 до 21,325 грн за долар. Визначте, як це вплине на економічне становище експортера.

Задачі для самостійного розв'язання

1. Країна продала певних товарів на 25000 дол., а закупила інших товарів на 22300 дол. США. Активне чи дефіцитне в країні сальдо і яку величину воно має в національній валюті, якщо курс долара становить 22 грн.

2. Обчисліть, на скільки зменшиться прибуток експортерів у євро за умов зміни валютного курсу з 1 євро за 1 долар США до 0,8 євро за 1 долар США, якщо відомо, що фінська компанія постачає в США рентгенівське обладнання за ціною 10000 доларів за один комплект. Витрати виробництва на один комплект обладнання становлять 7500 євро.

КРОСВОРД
(теми 9-16)

По горизонталі:

2. Форма матеріальної винагороди за виконану роботу.
3. Вид акціонерного товариства, акції якого поширюються лише серед його засновників-акціонерів і не надходять у вільний продаж.
6. Політика вільної торгівлі.
9. Економічний союз держав у Південній Америці, до якого входять Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай та Венесуела (аббревіатура).
13. Особа або група осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, ведуть спільне господарство з метою забезпечення всім необхідним для життя, повністю або частково об'єднують свої кошти та витрачають їх.
15. Основа середнього циклу.
19. Вид акціонерного товариства, акції якого розповсюджуються шляхом відкритої передплати, купівлі-продажу на біржах.
20. Податок, який зростає повільніше від доходу.
21. Капітал, який багаторазово бере участь у процесі виробництва, вартість його переноситься на готовий продукт частинами.
23. Фінанси, які перебувають у розпорядженні підприємств, установ та громадських організацій.
24. Придбання в іншій країні товарів не для власного використання, а для перепродажу третій країні.
26. Вид інфляції, при якій ціни зростають більше 200% на рік.
27. Витрати, пов'язані з використанням факторів виробництва, які знаходяться у власності самої фірми.
28. Грошова одиниця, що використовується як засіб розрахунку в торгових операціях.
30. Ситуація, при якій економічний спад і депресивний стан економіки (стагнація і зростання безробіття) поєднуються зі зростанням цін – інфляцією.
33. Капітал, який включає грошові кошти та готову нереалізовану продукцію.
34. Економічний та політичний союз 28 європейських держав.
35. Економічна одиниця (самостійно господарюючий суб'єкт), в якій поєднуються фактори виробництва для здійснення господарської діяльності з метою отримання прибутку.
36. Встановлений державою обов'язковий збір, що сплачують підприємства, організації, населення.
41. Режим валютного курсу, за якого він змінюється під впливом попиту і пропозиції.
42. Обов'язкова оплата, що стягується митними органами при імпорті чи експорті товару і є умовою імпорту чи експорту.
45. Постійне повторення, безперервне відновлення процесу виробництва.
48. Корпорація, що здійснює міжнародне виробництво на основі прямих іноземних інвестицій та має прямий контроль над своїми закордонними філіями (аббревіатура).

49. Принцип діяльності підприємства, за якого його виробничий і соціальний розвиток визначається розмірами зароблених колективом коштів.

51. Зарплата як певна кількість грошей, що видається робітникові за його трудову діяльність.

54. Вид інфляції, при якій ціни зростають стрибкоподібно на 10-200 % у рік.

55. Знецінення грошей внаслідок переповнення каналів грошового обігу їх надлишковою масою.

56. Метод оподаткування, за яким податок нараховується на основі кадастру, тобто класифікації об'єкта за зовнішніми ознаками.

57. Угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі, яка об'єднує США, Канаду, Мексику (аббревіатура).

58. Система економічних відносин, пов'язана з утворенням, розподілом та використанням грошових ресурсів у суспільному виробництві.

62. Процентна ставка, що враховує темп інфляції і дорівнює номінальній за мінусом рівня інфляції.

64. Тип відтворення, при якому відбувається відновлення процесу виробництва у збільшених масштабах.

65. Тип економічного відтворення, при якому відбувається збільшення виробництва за рахунок кількісного приросту факторів виробництва на тій же технічній, кваліфікаційній основі.

66. Частина капіталу, що витрачається на купівлю робочої сили і створює нову вартість, у тому числі і додаткову вартість.

67. Показник, який характеризує ефективність поточних витрат на виробництво продукції.

По вертикалі:

1. Вид інфляції, при якій ціни різних товарів незмінні відносно одна одної.

4. Економічна політика держави, спрямована на захист вітчизняних виробників товарів від конкуренції з боку іноземних фірм.

5. Ресурси, використання яких дозволяє збільшувати виробництво майбутніх благ.

7. Продаж товару, що передбачає його вивіз за кордон.

8. Винагорода, яку отримує підприємець за ризик, за вміння організувати виробництво, управляти ним, впроваджувати інновації (нововведення), ризикуючи своїми грошовими ресурсами.

10. Самостійна, ініціативна, пов'язана зі здійсненням нововведень і ризиком діяльність суб'єкта господарювання з виробництва продукту, надання послуг, торгівлі з метою отримання прибутку.

11. Вид інфляції, при якій відбувається повільне зростання цін до 5% в рік.

12. Податок, який зростає прямо пропорційно до доходів.

14. Податок, який зростає швидше від доходу.

16. Витрати на придбання ресурсів, які не належать даній фірмі.

17. Зарплата, яка нараховується залежно від розміру виробітку за одиницю часу.

18. Частина капіталу, яка виступає у формі засобів виробництва і переносить свою вартість на готовий продукт.

22. Тип відтворення, при якому весь чистий продукт використовується на споживання.

25. Витрати, які залежать від кількості виробленої продукції.

29. Фінанси, які концентруються в бюджетних та позабюджетних державних цільових фондах.

31. Придбання реекспортованого товару країною споживачем.

32. Капітал, який цілком споживається у кожному циклі виробництва і повністю переносить свою вартість на продукт.

37. Зарплата, яка нараховується залежно від кваліфікації і фактично відпрацьованого часу.

38. Фінансовий план утворення та використання централізованих грошових фондів, що регулюються відповідно органами місцевої або центральної державної влади.

39. Тип економічного відтворення, при якому відбувається зростання виробництва шляхом якісного вдосконалення факторів виробництва і їх ефективного використання.

40. Виїзд з країни проживання в іншу країну.

43. Купівля товару, що передбачає його ввезення з-за кордону.

44. Офіційна валюта 19 з 28 держав Європейського Союзу, відомих також як Єврозона.

46. Забезпечення працездатного населення робочими місцями та участь у суспільно-корисній праці, що приносить, як правило, дохід.

47. Курс, який на певний термін (від місяця до кількох років) установлюється як незмінний, незалежний від поточних змін у попиту та пропозиції валюти.

50. Витрати, які не залежать від обсягу виробництва продукції.

52. В'їзд громадян інших держав у країну на довгострокове перебування або постійне проживання.

53. Рух виробництва від кризи до кризи.

58. Система дрібних приватних фірм, які заключають контракт на право користування фабричною маркою великої фірми в своїй діяльності на певній території і в певній сфері.

59. Процес перенесення вартості основного капіталу на готовий продукт в міру фізичного зношування.

60. Підприємство, створене в результаті об'єднання капіталів двох чи більше господарюючих суб'єктів для ведення спільної діяльності з метою одержання прибутку (майно поділено на частки).

61. Господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

63. Принцип господарювання, за яким підприємство всі свої витрати і видатки на виробництво і реалізацію товару (продукції, робіт, послуг) покриває за рахунок коштів, одержаних від його реалізації.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк М.О. Основи економічної теорії: Навч. посіб. / М.О.Ажнюк, О.С.Передрій. – К.: Знання, 2008. – 368 с.
2. Базиліук А.В. Економічна теорія. Практикум: навч. посіб. / А.В.Базиліук, Ж.В.Дерій, В.В.Концева, І.О.Хоменко. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 312 с.
3. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки. Підручник. – К.: Вища школа, 2003. – 720 с.
4. Борисов Е. Ф. Экономическая теория: Учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 1999. – 384 с.
5. Бутук О.І. Економічна теорія: тренінг-курс: Навч. посіб. / О.І.Бутук, Н.І.Волкова. – К.: Знання, 2007. – 291 с.
6. Вступ до економічної теорії: підручник / ред. З.Ватаманюк. – 3-є вид., доп. – Львів : Новий світ-2000, 2014. – 504 с.
7. Гальчинський А.С. Економічна теорія: підручник / А.С.Гальчинський, П.С.Єщенко, Ю.І.Палкін. – К.: Вища школа, 2007. – 503 с.
8. Гронтковська Г.Е. Економічна теорія. Навч. посібник для самост. вивч. дисципліни / Г.Е.Гронтковська, А.Ф.Косік, О.І.Ряба. – Рівне: НУВГП, 2010. – 370 с.
9. Економічна енциклопедія / Відповідальний редактор С.В.Мочерний. – Київ: Видавничий центр «Академія». – Т. 1, 2000. – 863 с.; Т. 2, 2001. – 847 с.; Т. 3, 2002. – 952 с.
10. Економічна теорія: політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 7-ме вид., стереотипне. – К.: Знання-Прес, 2008. – 719 с.
11. Економічна теорія. Політекономія: навчальний посібник для студентів вузів / ред. В.М. Семененко. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 428 с.
12. Економічна теорія: політекономія: практикум: навч. посіб. / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2010. – 494 с.
13. Єщенко П.С. Сучасна економіка / П.С.Єщенко, Ю.І.Палкін. – К.: Вища школа, 2005. – 325 с.
14. Заблоцький Б.Ф. Перехідна економіка: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 512 с.
15. Загальна економіка / За ред. Радіонової І.Ф. – К.: Аксіома, 2008. – 396 с.
16. Злупко С. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
17. Макконнелл К., Брю Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Т. 1. – М.: Республика, 1992. – 399 с.
18. Макконнелл К., Брю Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. Т. 2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
19. Маркс К. Капітал. Т.І. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори, Т.23.
20. Мочерний С. В. Політекономія: Підручник. – К.: Вікар, 2005. – 386 с.
21. Основи економічної теорії: політекономічний аспект / За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка – К.: Вища школа, 2003. – 743 с.
22. Основи економічної теорії / За ред. В.А. Предборського. – К.: Кондор, 2002. – 621 с.

23. Основи економічної теорії: Підручник / В.Г.Федоренко, Ю.М.Ніколенко, О.М.Діденко і ін.; За наук. ред. В.Г.Федоренка. – К.: Алерта, 2005. – 510 с.
24. Основи економічної теорії: посіб / С.В.Мочерний, С.А.Єрохін, Л.О.Каніщенко та ін., за ред. С.В.Мочерного. – К.: ВЦ «Академія», 2002. – 471 с.
25. Політична економія: Навчальний посібник / За ред. Г.І.Башнянина і Є.С.Шевчука. – Вид. 4-те, перероб. і доп. – Львів: Магнолія Плюс, 2006. – 308 с.
26. Політична економія: Навч. посібник / К.Т.Кривенко, В.С.Савчук, О.О.Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508 с.
27. Політекономія: Підручник / За ред. Ю.В.Ніколенка. – К.: ЦУЛ, 2003. – 412 с.
28. Політична економія: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / За ред. В.О.Рибалкіна, В.Г.Бодрова. – К.: Академія, 2007. – 672 с.
29. Політична економія: Навч. посіб. / Г.А.Оганян, В.О.Паламарчук, А.П.Румянцев та ін.; За заг. ред. Г.А.Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.
30. Політична економія: навч. посібник / за заг. ред. О.С.Степури; Ін-т підприємництва та сучасних технологій. – К.: Кондор, 2008. – 406 с.
31. Політична економія. Частина I. Загальні засади економічного розвитку: навчальний посібник / Н.П.Мацелюх, І.А.Максименко та ін.. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 168 с.
32. Політична економія. Частина II. Загальні основи ринку. Суб'єкти ринкової економіки: навчальний посібник / Н.П. Мацелюх, І.А.Максименко та ін.. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 160 с.
33. Політична економія. Частина III. Економічний розвиток. Сучасні економічні системи. Світове господарство: навчальний посібник / Н.П.Мацелюх, І.А.Максименко та ін. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 168 с.
34. Полковниченко С.О. Основи економічної теорії в інформаційних схемах: навч. посіб. для студ. всіх спеціальностей / С.О.Полковниченко. – Чернігів: ЧНТУ, 2016. – 484 с.
35. Полковниченко С.О. Основи економічної теорії. Конспект лекцій. – Чернігів, 2001. – 247 с.
36. Самуэльсон П. Экономика: В 2-х т. – М.: Алгон, 1992.
37. Селезньов В.В. Основи ринкової економіки України: Посібник. – К.: А.С.К., 2006. – 688 с.
38. Сірко А.В. Економічна теорія. Політекономія: навч. посіб. / А.В.Сірко. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 416 с.
39. Трансформаційна економіка: Навчальний посібник / за ред. В.С.Савчука, Ю.К.Зайцева. – К.: КНЕУ, 2006. – 612 с.
40. Уразов А.У. Основи економічної теорії: навч. посіб. / А.У.Уразов, І.В.Саух, О.І.Вікарчук – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 312 с.
41. Ходжаян А.О. Політична економія: навч.-метод. посібник для самоств. вивчення / А.О.Ходжаян. – К.: Кондор, 2009. – 304 с.

42. Холявко Н.І. Економічна теорія / Н.І.Холявко, О.І.Гонта. – Чернігів: ЧНТУ, 2014. – 218 с.
43. Щетинін А. І. Політична економія. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 480 с.
44. Экономика: Учебник / Под ред. А.С.Булатова. – М.: Экономика, 1997. – 816 с.
45. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича: Учебник для вузов. – СПб: Изд. СПбГУЭФ, Изд. «Питер Паблишинг», 1997. – 480 с.
46. Nurmi H. Models of Political Economy / H.Nurmi. – Routledge, 2006. – 240 p.
47. Payne A. Key Debates in New Political Economy / A.Payne. – New York, 2006. – 217 p.
48. Schofield N. Advances in Political Economy: Institutions, Modelling and Empirical Analysis / N.Schofield, G.Caballero, D.Kselman. – Springer, 2013. – 400 p.
49. Weingast B.R. The Oxford Handbook of Political Economy / B.R.Weingast, D.Wittman. – Oxford University Press, 2006. – 869 p.